

સજ્જનસિદ્ધિનો સંન્યાસ

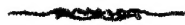
યાને

એક સાધુની આત્મકથા.

મોહનલાલ વિં ગાંધી.

મુદ્રારીતિ વાંચો.

પા. ૩	લી. ૧૨	નાખવા - નાંખવાને
પા. ૩૪	લી. ૧૭	લાવતો — આવતો
પા. ૪૬	લી. ૫	-- વધારે
પા. ૫૦	લી. ૨	માનાવા -- માનવા
પા. ૭૧	લી. ૧૦	આળ્યો — ચળ્યો
પા. ૭૮	લી. ૧૪	કાંપક -- કાંપક
પા. ૬૦	લી. ૧૩	વાલ — વાસ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૫૨૫૩

ચર્ચાક

પુસ્તકનું નામ

એ૩ સાધુની આત્મ૩થા

વિષય

૨૦૪૨:૨

સજ્જનસિંહનો સંન્યાસ

યાને

એક સાધુની આત્મકથા.

૧૯૬૮-૭૯

લેખક અને પ્રકાશક:

મોહનલાલ વિઠ્ઠલદાસ ગાંધી,

બી. એ. એલ.એલ. બી.

મુદ્રિત ૩. ૦-૪-૦

મુદ્રણ સ્થાન:-
'ધી મોડાસા
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.'

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૨૮

પ્રત: ૧૦૦૦

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

પ્રવેશ ૧ થી ૪

૧	આશાનો ઝોલો.....	૧
૨	હોરી તુટી.....	૯
૩	જીવન પલટો	૧૮
૪	જીવનની કસોટીઓ.....	૨૫
૫	આન્તર વિગ્રહ.....	૩૨
૬	આકરી પરીક્ષા	૩૯
૭	પ્રભાવ.....	૪૯
૮	ચમત્કારી જીવન યાને અનાત્મદ્રષ્ટિ....	૫૩
૯	આધ્યાત્મિક પતન	૫૮
૧૦	સ્વપ્નમાં.....	૭૩
૧૧	પ્રાયશ્ચિત્ત.....	૭૭

પ્રવેશ

હું અજ્ઞાતી ચારેક વર્ષ ઉપર ઉનાળાની રજા-
ઓમાં *Father Surgius* એનામનું મહાધર્મિકો-
લેટરોયનું પુસ્તક વાંચતો હતો. નના આત્મિક
કળા અજ્ઞાત છે. ફાધર સર્જિયસનું ચિત્ર એવા તો
સ્વાભાવિક ને આમેલુચ સુદમ રંગોથી પૂરવામાં
આવ્યું છે કે વાંચનાર તે વાર્તા વાંચી ઘડીભર મૂઝ
થયા વિના ન રહે, મને પણ કાંઈક એમ થયું. મેં
વિચાર કર્યો કે આ વાર્તાને હું ગુજનાતીમાં ઉતારું
તો એ એક વિનોદરૂપ થશે. “સુજનસિંહનો સંન્યાસ
યાને એક સાધુની આત્મકથા” એ તેનું પારણામ છે.

પણ મારે કહેવું જોઈએ કે પ્રસ્તુત વા-
ર્તાનું વસ્તુ મેં ઉપર્યુક્ત પુસ્તકમાંથી લીધું છે, છતાં
અન્ય તેનો અનુવાદ નથી. તેમાં હિન્દુસ્તાનના વાતા-
વરણને અનુકૂળ થાય એવો જરૂરી ફેરફાર કર્યો છે.
વાતા રજુ કરવાની રીત પણ જુદીજ સ્વીકારી છે.

વાર્તા વધારે રસિક ને હૃદયંગમ બને એ હેતુથી જાણે વાર્તાનો નાયક પોતાની હકીકત પોતેજ લખેલો હોય તેમ કહી વાર્તાને આત્મકથાના રૂપમાં બદલી નાખી છે. કારણ મારું માનવું છે કે જ્યાં હૃદયના ચઢ-ઉતર ભાવોનું સૂક્ષ્મ ચિત્ર આલેખવાનું હોય ત્યાં આ પદ્ધતિ વધારે ફાયદાથી નીવડવા સંભવ છે.

વાંચનાર જોશે કે આ આત્મકથામાં કેમપણ રચના કે સમયનું નામનિશાન નથી. પાત્રોનાં નામ પણ ન છૂટકેજ આપવાં પડ્યાં છે ને તે પેણ છેક પુસ્તકને અંતેજ આવે છે. આ ખામી જોણાય કે ગુણ તેની મને ખબર નથી, પણ એ માર્ગ જીવંતપૂર્વક લીધો છે એ વાત ખરી. અને છતાં વાર્તાનાં વિદેશી પાત્રની છાપ પૂરેપૂરી જાંસાર્મિ હોય એમ મને નથી લાગતું. એટલે એવા એવા આનિવાર્ય ફોણો તો વાંચનાર નભાવી લેશે, એવી વિનંત છે. મારે કશું કરવું જોઈએ કે એ પ્રત્યે હું બહુ લક્ષ્ય આપી શક્યો નથી.

આ કથાજ એવા પ્રકારની છે કે જેઓ આત્મ

પ્રગતિ પ્રત્યે લક્ષ્ય રાખનાર છે, અગર તો તેનેજ
 જીવનમાં હિતારવાને મંથન કરનાર છે, તેમને તે વધારે
 આકર્ષક લાગશે અને મારે હંતુ પણ તે જ છે.
 વાંચનાર જોશે કે વાર્તાનો નાયક આત્મપરીક્ષણમાં
 એકેક છે; તેનાં આત્મપ્રલોભનો સામે તે એક,
 વીરને છાજે એવા ધૈર્યથી આન્તર યુદ્ધ લડે છે;
 અનેક મંથનો છતાં તે પડે છે, છતાં તે પતનને
 વશ થતો નથી. હાર કબુલના નથી ને ફરી ફરીને
 લડે છે; અને અંતે તપશ્ચર્યાથી પરિપાક થતાં થતાં
 કોઈ પ્રાકૃતન સંસ્કારના જળ વડે મેનકાના
 સમાગમથી વિશ્વાભિવ્રની પેડે યોગબ્રહ્મ થાય છે. તેનું
 વર્ષોનાં વર્ષો સુધીનું તપ નિષ્ફળ જાય છે. તે આપ-
 ધાતમાં મુક્તિ શોધે છે; છતાં આત્મભાન ખોતો
 નથી. આમ જ્યારે તે પૂરેપૂરે નિઃસાધન બને છે,
 ત્યારે તેને દૈવી મદદ મળે છે. જેમ દત્તાત્રેયે ૨૪
 ગુરુઓ કર્યા હતા, તેમ આ સંન્યાસી ગૃહસ્થાશ્રમી
 બાઈને ગુરુ બનાવે છે. તેને તેના જીવનનો સંદેશ
 અહીંજ લાધે છે ને તે તરે છે.

આમ વાર્તાની ભૂમિકા આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઉપર રચાયેલી છે, એટલે દરેક વાંચનારને ઉપકારક છે. તેના ઉક્તમાં વાંચનાર પોતાના જીવનનો ઉક્ત શોધે છે. એમ તેને લાગશે. અને આવી આત્મ-જાગૃતિમાં જ કથાની સાર્થકતા રહેલી છે. આ ટુંકી વાર્તા માટે આથી વધારે વિસ્તાર અસ્થાને કહેવાય.

મારા મિત્ર ભાઈત્રી મૂળશંકર કેશવરામ પંડ્યાએ મને જેમ મારાં દરેક પુસ્તકોમાં તેમ અ.માં પણ અમૂલ્ય મદદ આપી છે. તેમનો ઉપકાર માનવો એ હું ધર્મ સમજું છું.

ભૂતોનું શુદ્ધિપત્ર નથી આપ્યું. વાંચનાર ભૂલો સુધારી લશે એવી વિનંતિ છે.

મોડાસા.	}	મો. વિ. ગાંધી.
તા. ૧૫-૩-૩૦		

આશાના ઝોલે.

આ મારી આત્મકથા છે. મારી જીંદગીમાં જ્યારે પહેલવહેલા પક્ષો થયો, ત્યારે દુનિયા તે જંતલ મોટા અચંચામાં ગરકાવ થયેલી. પણ બાહ્ય બનાવો એ કાંઈ જીંદગાની નથી; બાહ્ય ફેરફારો તો આન્તર સ્વરૂપાનાં બાયાચિત્ર છે અને તે પણ મુરખ તો નહિજ. અત્યારે પણ જ્યારે તે રંગોને હું મારા સ્મરણપટ ઉપર ચિતરું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે તે બનાવો જાણે ગઈ કાલેજ બન્યા હોયને!

હું એક જુવાન પૃથ્વિસુરત રાજપુત હતો. લોકોએ ધારેલું કે કામ વખત હું જરૂર શહેનશાહનો માનિતો થવાનો. દફાઈત એવી છે, કે એક સુંદર લલના સાથે મારાં લક્ષ થવાનાં હતાં. લક્ષના આગલા દિવસે જ મેં આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો; અને મારી તમામ મિલકત મારી જાહેનને આપી હું સાધુ થયો.

જેમને અંદરનાં કારણોની જાણ નહોતી, તેઓ તો મારા આ અસાધારણ ને અજુબાયા સાદસથી અકિત થયાં હતાં. પણ મેં ભરેલું પગલું મારે મન તો સ્વાભાવિક ને જરૂરનું હતું.

મારા પિતા મને બાર વર્ષની વયનો મૂકી સ્વર્ગસ્થ થયા હતા. તે મોટા લશ્કરી અમલદાર હતા. મરતી વેળાની તેમની ઇચ્છા પણ એવી હતી કે મારે લશ્કરી તાલીમ લઈ ઉચ્ચ પાયરીના અમલદાર તરીકેની લાયકાત મેળવવી. એ તાલીમ માટે મને ધરથી અળગો કરતાં મારી માતાને અસહ્ય દુઃખ થયું હતું. પણ પતિ-પરાયણ મારી માતા મારા પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ શી રીતે જઈ શકે ? તેણે મને લશ્કરી કેળવણીના વિદ્યાલયમાં દાખલ કરાવ્યો.

મારી માતા પણ વતન છોડી મારી જોડે શહેરમાં રહેવા આવી. અમે માદીકરો રજાઓના દિવસોમાં વતનમાં પાછાં આવતાં. વખત જતાં મારામાં શક્તિ ખીલવા માંડી. અને મારા દિલમાં અસાધારણ મહાત્વાકાંક્ષાઓએ ધર કર્યું. લશ્કરી કવાયતમાં, ઘોડેસ્વારીમાં અને ખાસ કરીને ગાણતમાં મને અજબ રસ પડવા લાગ્યો.

સાધારણ ઉંચાઈ કરતાં મારી ઉંચાઈ સહજ વધારે હતી; છતાં ચહેરો દેખાવડો ને આકર્ષક હતો. જો મારો મિબ્બજ જલદ ન હોત તો હું આદર્શ અમલદાર થવાને લાયક ગણાત, એમાં શક નથી. મને મદિરાનું વ્યસન નહોતું; અગર ખીજો કોઈ જાતનો કુચ્છંદ નહોતો. સાચું બોલવું એ મારું સ્વાભાવિક લક્ષણ હતું, જો મારામં

મોટામાં મોટી ખોડ હોય તો તે એ હતી કે જ્યારે હું આવેશમાં આવી જતો, ત્યારે છેક ગાંડા જેવો બની જતો; તે એટલે સુધી કે મારી બત પર પણ હું કાબુ રાખી શકતો નહિ. ત્યારે હું કેવળ પશુ જેવો થઈ રહેતો. એક વખત મારા કામમાં દખલગીરી કરવા બદલ મેં મારા સહાધ્યાયીને ખારીમાંથી નીચે ફેંકી દીધેલો. વચનભંગ કરવા તથા જીકું મોલવા માટે એક વખત મેં મારા ઉપરી અમલદારને સખ્ત માર મારેલો.

સાધારણ નિયમ પ્રમાણે તો ઉપર બતાવેલા ભારે ગુહાઓ માટે સાધારણ સિપાહીની પંકિતમાં ઉતારી નાંખવાને હું લાયક ગણાઉં. પણ શાળાના વડાને મારી પ્રત્યે પક્ષપાત હતો. તેણે તો ઉલટું તે અમલદારને ખરતફ કર્યો. અને બનાવ બન્યો ન બન્યો કહી દાટી દેવામાં આવ્યો.

અઢારમા વર્ષે લેફ્ટેનન્ટનો હોદ્દો લઈ હું બહાર આવ્યો ને એક લશ્કરી ટુકડીમાં જોડાયો. લશ્કરી શાળામાં હતો ત્યારથીજ મને શહેનશાહ ઓગખતા હતા. લશ્કરી ટુકડીમાં જોડાયા કેડે તો તેઓ મારી પ્રત્યે ખાસ ભાવ દેખાડવા લાગ્યા. આ ઉપરથી લોકોએ એવું અનુમાન કર્યું કે મને તેમના અંગરક્ષક તરીકે

મોટો હોદ્દો આપવામાં આવશે. અને તેવો મદાન હોદ્દો મેળવવાની અભિલાષા મારા મનમાં તીવ્ર હતી, તેમાં તો કહેવાનું જ શું હોય? પણ મને ખરાખર યાદ છે કે એવી અભિલાષામાં કેવળ મહત્ત્વાકાંક્ષા જ હતી તેમ નથી; તેમાં શહેનશાહ પ્રત્યેનો મારો સાહજિક પ્રેમ-ભાવ પણ સમાએસો હતો. હું ભણતો ત્યારે શહેનશાહ અમારી શાળાની મુક્તાકાન લેવા વારંવાર આવતા. તેમનું કઠાવર શરીર, વિશાળ વક્ષઃસ્થળ, અણિયાળું નાક, મૂંઝોના વાંકડીયા વાળ, લશ્કરી લેખાશ, તેમની ચપળ ને દૃઢ ચાલ, અને અમ જેવા વિદ્યાર્થીઓ સાથે મમતા ભરી વચ્ચોથી ગોપ્તી કરવાની તેમની આકર્ષક દબ-આ બધું એવું તો મનોહર હતું કે જેમ કાંઈ આશક પોતાની માથુકને ચાહે, તેમ સ્વાભાવિક રીતેથી હું તેમની તરફ આકર્ષિતો. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે તેમાં પ્રેમ કરતાં પૂજ્યભાવ વધારે હતો. આવા ભાવ માટે પ્રસંગ આવતાં તેમની ખાતર જીંદગી આપી દેી એ વાત મારા મનથી મોટી નહોતી. નામદાર શહેનશાહને આની ખબર હતી. ખરું જોતાં એવા ભાવને તેઓ બુદ્ધિપૂર્વક પોપણ આપતા. અમારી સાથે રમતમાં ભળતા; અમે તેમની આસપાસ ટોળે વળતા. અમારી સાથેના વર્તનમાં તેઓ એટલા મિલનસાર હતા કે કેટલીક વાર બાળક જેવી સાદાઈ, મિત્ર જેવી

સમાનતા તો ઢોઢ ઢોઢ વાર ઉપરી તરીકેનો સ્વાગ પણ તેમનામાં જળાતાં.

ઉપર મેં જે અમલદારને માર માથાંની વાત કરી છે તે કિસ્સાની તમામ હકીકત શહેનશાહને માલમ પડી હતી, આમ છતાં બધાની વચમાં તેમણે તે બાબતનો ઇસારો સુદ્ધાં નહીં કરેલો. એક વખત મને એકાંતમાં બોલાવી, મારી પ્રત્યે જરા ધુરડી, આંગળી ચીંધી, તે મને કહે: “ તને બપોર હોવી જોઈએ કે મને બધીજ બીનાની જાણ હોય છે; પણ કેટલીક બાબતો એવી છે, જે હું જાણવા માગતો નથી. પણ તે અહિં છે: ” એમ કહી, તેમણે તેમનું હૃદય બતાવ્યું.

એવો રિવાજ હતો કે શિક્ષણ પૂરું થએથી દરેક અમલદાર વિદ્યાર્થીએ શહેનશાહને સલામ ભરવા જવી જોઈએ. હું પણ ગએલો. પણ આ વખતે મારી ઉદ્દતાઈની યાદ તેમણે મને આપેલી નહિ. ઉલટું સામાન્ય-રીતે બધાંની જેમ મને કહેવું કે જરૂરની વખતે મારે તેમની મદદની અપેક્ષા ભક્તીભાંતિથી રાખવી. આવા આશ્વાસનથી અમારાં હૃદય તે વખતે તો હલમલેલાં. મેં મારી ભૂલનો ખૂબ પશ્ચાત્તાપ કરી અશ્રુસ્રાવ પણ કર્યો. દૃઢ સંકલ્પ પણ કર્યો કે મારે મારા માલીકની સેવા બરાબર કરવી.

નોકરી ઉપર જોડાતાં મારી માતા ને જુદેન વતન પાછાં કર્યાં. મેં અડધી મિલકત મારી જુદેનને આપી. મારા અર્ચાંગ હોદ્દા માટે મારી બાકીની મિલકત પૂરતી હતી.

આમ બહારથી જોનારની દૃષ્ટિથી હું એક હોંશિયાર અમલદાર તરીકે જીવન પસાર કરી રહ્યો હતો. પણ એમ નહોતું. મારા આત્મામાં એક તુમુલ્લ યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું. આ યુદ્ધ નવું નહોતું, છેક બાળપણથી તે ચાલતું આવતું હતું: દેખાવમાં ભણે ભિન્ન દેખાય: તત્ત્વમાં તે એકનું એકજ હતું. મારો સ્વભાવજ એવો હતો કે ભણેને કાંઈ વિષય અથરો હોય, હું ધારતો તો તેમાં હું માંડું દિલ બરાબર લગાડી શકતો. મને એવી લાલસા થયાં જ કરતી કે તેમાં હું પૂર્ણતા ક્યારે મેળવું, જેથી દુનિયા વાદવાહ કરે ને મને વખાણે. વિદ્યા હો કે કળા હો; તેમાં હું ખંતથી મહેનત કરતો તે એટલા માટે કે મારી પ્રશંસા થાય, હું નમુનેદાર ગણાઉં. એક વિષયમાં પારંગત થયો કે બીજો લેતો. દરેક જાતના અભ્યાસમાં હું પહેલી ધ્યત્તામાં જ હોઉં. ભાષા હો કે શેતરંજ. જ્યાં સુધી તેમાં સિદ્ધિ ન મળે ત્યાં સુધી તેનો કેટો મૂકુંજ નહિ.

આમ સ્વદેશ ને રાજની સેવા ઉપરાંત મારા હૃદયના એકાંતિક ભાવો પણ કાયમ હતા. બીજાને તે

ગમે તેટલા નજીવા લાગે, હું તો તે પાછળ મરી
ફિટો. એક વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી, કે તેને સ્થાને
ખીજ ખડી જ હોય. દુનિયામાં કાંઈક નામના
મેળવતી-કાંઈક લોકોત્તર થવું, એવા ગુપ્ત લાવોથી
મારું હૃદય ભરેલું હતું. આથી જ નોકરી કરતી તો તેમાં
પણ ઉંચામાં ઉંચે જવું, એ તરફ મારું લક્ષ્ય રહ્યાં
કરતું. મારા માર્ગમાં જો કોઈ મોટું નડતર હોય
તો તે મારો અદમ્ય ક્રોધ હતો. તેને બાદ કરી તો હું
એક આદર્શ અમલદાર થવાને પાત્ર હતો તેમાં શંકા જ
નહોતી.

સમાજમાં દાખલ થતાં થોડા જ અનુભવ ઉપરથી
મને પ્રતીતિ થઈ કે મારે સામાન્ય જ્ઞાનની ધણીજ
જરૂર છે. મેં પુસ્તકો વાંચવાં શરૂ કર્યાં; સામાન્ય જ્ઞાન
પણ પ્રાપ્ત કર્યું. હવે મારે ઉચ્ચ ક્ષાત્રીના માણસોમાં
કાંઈક માનપ્રદ સ્થિતિ મેળવવી રહી. નાટકોમાં-મજ-
લસોમાં હું જવા લાગ્યો. પણ મને એથી કાંઈજ સંતોષ
ન થયો. હું વસ્તુ હાથ ધરીને તેમાં પ્રથમ પદ ન
ન મળે તો મને સંતોષ જ ન થાય, એવી મારી પ્રકૃતિ
હતી. અને આ હિસાબે તો મારે કેટલીએ મજલ
કાપવાની હતી!

હવે ઉચ્ચ વર્ગના માણસોમાં લગવું ને પ્રેમ વગર
રહેવું, એ પણ કેમ બને? અને એ બધું બન્યું પણ

આજીચિન્તવ્યું. મારા ખ્યાલમાં સહજ આવી ગયું કે હું જેમાં ફરતો હતો તેવી નતના ઉચ્ચ વર્ગ કરતાં પણ હજી ઉચ્ચતર વર્ગ છે. અને એવા સમાજમાં પણ હું જતા; ત્યાં મારા સત્કાર પણ થતો. પણ અલુધા હું તેઓમાં તો એક અબળા જેવોજ લેખતો. મારી તરફ તેઓ વિવેક બતાવે, પણ મને મિત્ર તરીકે તો નજ ગણે. હું તેમના પૈકીનો નજ ગણાઉં. આ વાત મારા દિલમાં ખુશ્ચાળ કરતી. મેં સંકલ્પ કર્યો કે મારે મારી ઇચ્છા બર આજીવી હોય તો મારે શહેનશાહના અંગ રક્ષકનો હોદ્દો મેળવવોજ નેહએ. અગર જો તે અસંભવિત હોય તો તેજ વર્ગ પૈકીના કોઈ કુટુંબની સુંદરીનો પ્રેમ સંપાદન કરવો નેહએ. જેમાં મને બીજી વાત હીં પસંદ પડી. રાજ્ય દરબારમાં ભારે લાગવગ ધરાવતી એક સુંદર બાળા પ્રત્યે હું ખેંચાયો. તે એક ઉમરાવની બેટી હતી. મારે કબુલ કરવું નેહએ કે તેની પ્રત્યે ભાવ બતાવતાં મારા દિલમાં પ્રેમ કરતાં સ્વાર્થ વધારે હતો. સાથે જો વાત પણ ખરી કે તે અસાધારણ આકર્ષક સ્ત્રી હતી; થોડાજ વખતમાં હું તેના પ્રેમપાશમાં બંધાયો.

તે બાળાએ પ્રથમ તો મારી પ્રત્યે કંઈક દુર્લક્ષના બતાવી. પણ મેં જાણ્યું કે એકાએક બધું બદલાય ગયું. મારી ઉપર તે પ્રેમનો વરસાદ વર્ષાવવા લાગી. અમારો સંબંધ વધારે દૃઢ બને તો સટે તેની મા તેને ઉત્તેજન આપવા લાગી.

દોરી તુટી.

અંતે રીતસર માથું થયું; વિવાહ પણ થયો; અંતે લક્ષ્મીનો દિવસ પણ મુકરર થયો. મને કલ્પના પણ નહોતી કે જીંદગીનું સુખ આવી સરલતાથી પ્રાપ્ત કરી શકાતું હશે. મને ઘણો અચંખો થયો. પણ હું જેમ શક્યો કે મારી માતા ને મારી બહેન એ સમયે મારા પ્રત્યે કાંઈક વિલક્ષણ ભાવ દર્શાવતાં હતાં. હું તો પ્રેમમાં ડૂબી ગયો હતો. પ્રેમ મદિરાએ મારી આંખોને આંધળી બનાવી મૂકી હતી. આમ ન હોત તો જે વાત આખી દુનિયા બોલતી હતી, તે હું કેમ ન બોલી શક્યો ?—કે આગલે જ વર્ષે તે બાળા ખુદ શહેનશાહની પ્રેમમૂર્તિ બની હતી !

લક્ષ્મીને એ અડવાડિયાનો વિલંબ હતો. ઉનાળાનો સમય હતો. મારી માથુકેનો બોલાવ્યો હું તેને મળવા ગયો. બાગમાં ફરતાં ફરતાં અમે બન્ને એક આસો-પાલવના ઝાડ હેઠળ આંકડા ઉપર બેઠાં. બગલાની પાંખ જેવા મલમલના સફેદ સાળુથી તેનું સહજ સૌંદર્ય

ઝોર ખીંચું હતું. જાણું કે તે પ્રેમ ને નિર્દોષતાની
 શ્રવંત મૂર્તિ ન હોય ! ઘડીકમાં મસ્તક નમાવતી
 તો ઘડીકમાં તેના બહાલા આશક પ્રત્યે
 જોતી-તે પ્રેમનું અંજન આંજી રહી હતી. તે
 વખતની આન્તર અવસ્થા મને ખરાબર યાદ છે.
 રખેતે તેની દૈવી પવિત્રતાને આંચ લાગે, એવા ભાવથી
 હું ગળગળો થઈ જતો હતો. તેની સાથે હું સંકેતોનાં
 સંકેતોનાં મૃદુ વચનથી બોલતો હતો. પણ અરે,
 પુરુષોની પાસે નીતિની તુલના કરવાનાં કાટલાં જુદી
 જાતનાં નથી હોતાં શું ?

મેં ઘણી વાર જોયું છે કે પુરુષોમાં પોતાની
 એળનો પાર નથી હોતો. પુરુષો પોતાના દોષોને સહ્ય
 ઉપેક્ષ્ય ગણે છે. ખાસ કરીને હું મારા જમાનાના
 પુરુષો માટે લખું છું. આમ છતાં, તેવીજ એળ માટે
 સ્ત્રી વધારે અસહ્ય ને દાપપાત્ર નથી ગણાતી શું ? વધારે
 શું ? સમાજમાં એક દુરાચારી ગણાતો અધમ પુરુષ
 પણ પોતાની પત્નીની પવિત્રતા માટે આદર્શ ભાવના
 રાખવાનો, ને મારી સ્ત્રી તો પવિત્રતાની મૂર્તિ હોવીજ
 જોઈએ તેવી લાગણી કરવાનો. આનું ફળ એ આવે
 છે કે, નીતિ માટેનું આવું ઘોરણ સામાન્ય હોવાથી
 સ્ત્રી-સમાજને તો તેથી પરોક્ષ રીતે ફાયદોજ થાય છે. દરેક
 કન્યા તે આદર્શને પહોંચી વળવા મથે છે.

પણ ત્યારે પુરુષની આગતમાં આનું ઘણુંજ માફું પરિણામ આવે છે તેની નોંધ પણ લેવી જોઈએ. પુરુષ વર્ગ વધારે સ્વચ્છંદી ને બેશરમ બને છે. તેો સમાજનો ડર નથી રહેતો. પરંતુ હાલના સમાજમાં પુરુષ સ્ત્રીને કેવળ એક સહચારિણી તરીકે ને સાધનરૂપ ગણે છે, તે જોડે સરખાવતાં તો ઉપરની ભાવના અલગત વધારે સારી. ભાગ્યેજ કહેવાની જરૂર રહે છે કે જમાનાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે હું પણ સ્ત્રી-નીતિની આગતમાં એવુંજ માનનાર માણસ હતો.

હું ચાકસપણે માનતો હતો કે મારી હૃદયદેવી પાવત્રતાની ને નિર્દોષતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ છે. મને કહેવા દો કે તે વખતના મારા પ્રેમમાં કામ વાસનાની છાંટ સરખી પણ નહોતી. ઉલટું, જાણે કોઈ અપ્રાપ્ય વસ્તુની મહત્તા આગળ હૃદય દળી પડે, તેમ મારું હૃદય તેની આગળ નમી પડતું હતું. હું ઉભો થયો. તેની આગળ ખંડો રહ્યો. મારા બન્ને હાથ તદ્વારના ધ્યાન ઉપર હતા. મેં કહ્યું: “જ્હાલી! સુખ શું છે તેનો અનુભવ આજે મને પ્રથમ થાય છે; અને એ સુખ આપનાર તુંજ-તુંજ મારી દેવી છો:” શરમાતાં શરમાતાં ને મંદ હાસ્ય કરતાં કરતાં મેં ઉપર પ્રમાણે કહ્યું.

મારે કહેવું જોઈએ કે અત્યારે અમે એક બીજા પ્રત્યે ગાઢ પ્રેમ અનુભવતાં હતાં છતાં તેને પ્રદર્શિત કરવા અમે જરા પણ હાવભાવનો ઉપયોગ કર્યો નહોતો. તેના પ્રેમના તેજ આગળ હું અંબળ ગયો હતો. આવી દૈવી મૂર્તિને મારા હાથનો સ્પર્શ કેમ કરાય ? વળી મેં આગળ ઉમેર્યું, “વહાલી ! મને એ પણ કહેવા દે કે ‘હું કોણ છું, કેવો છું’ તે બરાબર રીતે મને બતાવનાર પણ તુંજ છે. તારા વડેજ હું જોઈ શકું છું કે ધારનો હતો તેના કરતાં હું વધારે સારો છું.”

“હું તો લાંબા વખતથી એ જાણું છું, વહાલા ! અતે ખરું પૂછો તો એમ જ હું તમને ચાહતાં શીખી.”

ઝાડો ઉપર બુલ્લબુલ ગાઈ રહ્યાં હતાં. કુમળાં પાંદડાં પવનના વહાવાથી આમ તેમ હાલતાં હતાં. મેં તેનો હાથ ઉંચો કરી મારા ઓઠે અડકાડ્યો. મારી આંખમાંથી હર્ષાશ્રુ ખરવા લાગ્યાં.

તે સમજતી હતી કે એ રીતે હું તેનાં પ્રેમવચન માટે આભાર દર્શાવી રહ્યો હતો. પછી થોડી વાર મેં આમ તેમ આંટા માર્યા; મૌન રહ્યો; વળી પાછો તેની નજીક આવ્યો તે તેની જોડે બેઠો.

“પણ વહાલી ! મારે તને એક વાત જણાવવી જોઈએ. તને ખબર હશે કે જ્યારે હું તને ચાહવા

લાગ્યો ત્યારે મારો પ્રેમ શુદ્ધ નહતો, નિઃસ્વાર્થી ન હતા મારે તો સમાજમાં આગળ પડવું હતું. પણ તારા પ્રેમનો અનુભવ લેતાં મારામાં શો ફેરફાર થઈ ગયો! મને લાગ્યું કે તારા પ્રેમ આગળ સરખાવતાં પ્રાણ તો કીર્તિ એ કેવળ ક્ષુદ્રક વસ્તુઓ છે. પણ એક વખત હું પણ સ્વાર્થનો માર્યો તારા પ્રેમ પાછળ ખેંચ પો દત્તો, તે સાંભળી તને ગુસ્સો તો નથી થતો ને?”

તમે જવાબ ન આપ્યો, ફક્ત મારા હાથનો સ્પર્શ કરો. જોડતો જવાબ મને મળી ગયો.

“તારું, ત્યારે તે” — હું અટક્યો. મારા હૃદયમાં કાંઈક બાત થોળાતા હતા. તેને પ્રગટ કરવાની ભાષા ખોળી મારે માટે ઘણી અઘરી હતી.—“તેં કહ્યું કે હું નમો ચાહતાં શીખી, નહિ?—મને ક્ષમા—હું તે પૂરૂં માનું છું—પણ મને સંદેશો રહે છે કે વહાલી! તારા હૃદયમાં કાંઈક છે, કાંઈક ગુપ્ત છે, જે તને દુઃખ દઈ રહ્યું છે ને તારી લાગણીઓ ને પૂર છુટથી વહેવા દેતું નથી. તે શું છે, તે મને નહીં કહે?”

તે ઉંડા વિચારમાં પડી. તેના મનમાં એમ થયું હોવું જોઈએ કે, સત્ય પ્રકટ કરવાની પળ હોય તો તે આજ છે અને એ વાત થોડી છુપાવી છુપાવાય.

તેમ હતી ? તેણે મારી પ્રત્યે પ્રેમનો એક કટાક્ષ નાખ્યો.
તે બેઠી:

“સાંભળો. હું તમને છેતરી ન શકું. મારે તમને
બધું જ કહી દેવું જોઈએ. તમે કશું કે મારા હૃદયમાં
કાંઈક એવું ગુપ્ત છે કે જે મારી લાગણીઓને પૂર
છુટથી વહેવા દેતું નથી, નહિ વારુ ? હા, એ વાત
ખરી છે—મેં...અગા...ઉપ્રે...મ કરેલો.”

જાણે ક્ષમા યાચતી હોય તેમ તેણે મારા હાથ
ઉપર હાથ મૂક્યો.

હું મૂંગો રહ્યો.

“કોતી સાથે તે તમે જાણુવા છા. હો ? સાંભળો
ત્યારે, શહેનશાહ સાથે.”

“અમે બધા જ તેમને ચાહતા હતા. શાળાની
એક કુમારી તેમને એવી રીતે ચાહી શકે—હું તેની ખરા-
બર કલ્પના કરી શકું છું-”

“નહિ—નહિ—તે પછી તો—જો કે તે એક ક્ષણિક
ઉભરો હતો—છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે...”

“વારુ, શું—શું ?”

“—કે તે કવળ ત્યાં નહિ અટકેલો—”તેણે તેનું મોં
બે હાથ વડે ઢાંકી દીધું.

“એટલે ! તે તારી જાનને તેમને સ્વાધીન કરેલી,
એમ ને ?”

તે મૌન રહી.

“ એટલે કે તેની માથુક ?—”

અઘાપિ તે નિરુત્તર રહી.

જાણે વિજળી પડી હોય, જાણે ખુદ યમરાજે મને પકડી લીધો હોય, તેવો હું નિસ્તેજ-ભોંકો પડી ગયો. હોડ પીસવા લાગ્યો. એકદમ ઉભો થયો. થોડા વખત ઉપર શહેનશાહે મને શા માટે મુચ્ચારક્યાદી અ પેલી તેવો અર્થ હવે હું સમજી શક્યો.

“ અરેરે ! પ્રભુ ! મેં આ શું કરી નાંખ્યું !”

એ ! વ્હાણા-ઓ વ્હાણા -ઓ વ્હાણા !—”

“ મને સ્પર્શ કર નહિ-મને અડ નહિ ! ઝોહો ! કવું ભયંકર !”

મેં આગળ કવું છે તેમ મારો ગુસ્સો અપાર હતો. હું ઘેર પાછો ગયો. મારી માનાને મળ્યો. મારો ઉતરી ગયોનો ચંદ્રેરા જેઠ તેણે મને પૂછ્યું કે બેટા ! શું છે ? મારા ચંદ્રેરા પર લોહી એકદમ તરી આવ્યું.

“તમને-તમને તેની ખબર હતી અતે-અતે તમારી ઇચ્છા તો એવી હશે કે ‘ હું તેનો ઢાંકપિછોડો કરું, નહિ ? ! હા.....તમે સ્ત્રી વ્રતિ છો એટલે શું કરું ? નહિતો...”મારે હાથ પકડી હું મોટેથી બોલ્યો. પછી પૂંડ ફેરવી હું ચાક્ષી નીકળ્યો.

જો તેનો ગાર કાઢ ખાનગી માણસ હોત તો મારે હાથે તેનું ખુન ખચિતજ થયું હોત. પણ આ તો મારો જ પ્રિય શહેનશાહ હતો.

બીજેજ દિવસે મેં ફરો રજા માગી. પછી રાજનામું મોકલી આપ્યું. માંદગીના જ્હાના હેડળ કાઢતી પણ મુક્તાકાત લેવાની મેં ના પાડી. હું ગામડામ જતો રહ્યો.

ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં ઉનાળા દરમ્યાન બધી જ વ્યવસ્થ કરી દીધી. ઉનાળો પૂરો થએથી સાધુ થવાના ઇરાદાથી હું એક મઠમાં દાખલ થયો.

મારી માતાએ એવું પગલું ન ભરવાને મને ઘણું સમજાવ્યો. હું માત્ર એકજ ઉત્તર આપતો કે મં આન્તર આદેશ છે. ખરું જોતાં તો મારાં સવળ પરિજનોમાં મારા હૃદયની ખરી સ્થિતિ સમજનાર મારે જાહેન એકલી જ હતી.

જ્યારે અમલદાર હતો ત્યારે દુનિયા ને તેની કીર્તિ એ જો વસ્તુઓએ મારા હૃદયમાં સર્વોપરિ સ્થાન મેળવ્યું હતું. અત્યારે પણ હું એવી સ્થિતિએ પહોંચ્યો હતો કે મારી ઇર્ષ્યા દરનારા પ્રત્યે હું તિરસ્કાર-મંદ્રીથી ભરેલ શકું. પણ હવે તો હું નેદ્ર શક્યો દુનિયા કેવળ ભુટ્ટી છે. આ સિવાય તેની પ્રત્યે તિરસ્કાર

ખનાવવાનો ખીજો કયો માર્ગ સુગમ હતો ? જો કે મને ખબર છે કે તેમાં આહાર, સ્વાભિમાન ને મોહ રહ્યાં છે. મારે કબુલવું જોઈએ કે એ તો હતાંજ. પણ સાથે સાથે એ પણ કહેવું જોઈએ કે મારા હૃદયમાં ધમ ભાવનાનો એક ઝીંગા પ્રવાહ પણ વહી રહ્યો હતો. અદ્યત્ત એની ખબર મને તે વખતે એટલી બધી નહતી. પણ તે હતી એ તો ચોક્કસ છે. ધવાયલા હૃદયમાંથી નિરાશા, અને નિરાશામાંથી પ્રભુ પ્રેમ; એ ક્રમ કુદરતી લાગે છે. ને તેથી હું પ્રભુનો પાડ માનું છું.

જીવન પલટો.

મડનો મહંત ઉમદા કુટુમ્બનો વિદ્વાન ને લેખક હતો. શિષ્યોમાંથી જ મહંતની ચુંટણી થતી. પરાપૂર્વથી એવી જ પરિપાટી હતી. મડનો મહંત એટલો પૂજ્ય ને માન્ય ગણાતો કે તેની આજ્ઞાઓ આનાકાની વગર શરસાવન્ધ ગણાવી જોઈએ, અને ગણાતી.

મઠમાં પ્રવેશ કરતાં જ હું જોઈ શક્યો કે અન્ય શિષ્યોની સરસાઈમાં હું ઘણો ઉંચો છું. બહારની દુનિયાની પેઠે અહીં પણ આન્તરિક ને બાહ્ય પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવામાં મને આનંદ લાગવા માંડ્યો. સંન્યાસી થવું તો પહેલી પંક્તિના—ઉઘમી, સંયમી, ગરીબ ને નમ્ર; વિચાર ને કર્મમાં પવિત્ર, અને આજ્ઞાધારી થવું, એવો મારો સંકલ્પ હતો. ખરું જોતાં આજ્ઞાપાલન વડે જ મને જીંદગી વધારે સરલ લાગી. આશ્રમના ક્રેટલાક નિયમો મને વાંધા ભરેલા લાગતા. છતાં આજ્ઞાપાલનનો ધર્મ મેં સ્વીકારેલો હોવાથી તે બધાનું હું સમાધાન કરી શકતો.

શા માટે મારે કાર્યકારણની ભાંજગડમાં ઉતરવું? મારું કામ તો આત્મા ઉઠાવવા પૂરતું જ હોય શકે. દેવની પૂજા કરવો હોઉં; ભજન ગાવો હોઉં; કે આશ્રમનો હિસાબ રાખવો હોઉં-હું શંકાને દાખોજ દેતો. જો મેં આ ભાવ ન કેળવ્યો હોત તો દેવપૂજાની એની એજ વિાધ, મુક્તાકાતીઓની હરથડીની ડખત્ર, ને અન્ય શિષ્યોની હલકટ વૃત્તિઓ જોઈ મને ત્યાં અકારું લાગ્યા વિના ન જ રહેત. પણ, મેં બધુંજ સકન કર્યું. આ રીતે હું કાંઈક આશ્વાસન ને શાન્તિ લઈ શક્યો.

મને શંકાઓ તો ઘણી વાર ઉડતી: શા માટે મારે એની એ જ પ્રાર્થનાઓમાં દરરોજ બેસી વખત ગાળવો? પણ આવી શંકા ઉડતાંની સાથે જ હું મારા મનને મનાવવો કે એ જાગરું એ મારો ધર્મ નથી, મારે તેની જરૂર પણ નથી. બસ, ગુરુજીની આત્મા એમ છે માટે મારે એમ કરવું ને તેમાં આનંદ લેવો. મહાંતજી કહેતા કે જેમ શરીરને ખોરાકની, તેમ આત્માને જાગૃતે માટે દર્શન ને પ્રાર્થનાઓની જરૂર છે. હું એ પૂરેપૂરું માનવો. વડેકું ઉડવું પડતું એ જરા મુશ્કેલ તો હતું, છતાં તેનાથી મને આનંદ ને સુખ થતાં. મને બરાબર પ્રતીતિ થઈ કે દીનતા ને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિનું એ પરિણામ હતું.

પણ આ ઉપરથી કોઈ એમ ન સમજે કે આમ કરીને મારી ઇચ્છા શક્તિને ધીરે ધીરે હું મારી નાંખતો હતો, ને દીનતા પ્રાપ્ત કરવા વધારે ને વધારે મથતો હતો. મને તો ઉદ્ધતું એમ લાગતું કે મારે માટે સાચા વૈષ્ણવ સંન્યાસી થવું સહેલું છે. હું તે ગુણો મેળવવા તરફ મારું લક્ષ રાખી રહ્યો હતો. હું જે કરતો તે પૂર્ણ હૃદયથી કરતો. જો એમ ન હોત તો કંઈ પણ સંકાય વગર મેં મારી તમામ મિલકત મહેને લવાલે કરી ન હોત.

મારાથી નીચાઓ પ્રત્યે પણ દીનતા બતાવવામાં મને સંકાય ન થતો; ખરેકે, આનંદ થતો. કાંચન ને કામિની ઉપર હું આમ જ્ય મેળવી શક્યો. મહેને મને છેલ્લી વાસના માટે તો ખાસ ચેતવણી આપેલી. મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે તે વાસનામાંથી મને મુક્તિ મળેલી લાગતી હતી. મને જો કોઈ વાતનો ધખારો હોય તો તે એ હતો કે મને કોઈ કોઈ વાર તે સુંદરીનો વિચાર આવી જતો. ભૂત કાળમાં શું શું બની ગયું તેનો ચિતાર ખડો થતાં મને અપ્રાપ્તિનું દર્દ ન થતું, પણ જો તે પ્રાપ્ત થઈ હોત તો ભવિષ્યમાં શું શું થાત, એ વિચાર તો કોઈ કોઈ વાર મારા મનની શાંતિનો ભંગ કરતો. બહુ વખત પંજી મેં જાગૃતું કે શહેનશાહની તે હૃદયેશ્વરી એક માણસને

પરણી માતા પણ બની છે. તેનો પતિ ઉચ્ચ પદની ધરાવનાર, તે માનનીય ગૃહસ્થ હતો. મને એમ પણ ખબર મળેલી કે હો ને માર્ગ પ્રાપ્તિન કરી શુદ્ધ ને ભલી બની છે.

જ્યારે મારી આન્તરિક્ સ્થિતિ બરાબર હોય, ત્યારે આવા વિચારની અસર મારા હૃદય ઉપર બિલકુલ ન થતી. ઉલટું, મને લાગતું કે દુનિયાદારીના આવા મોહને પ્રપંચમાંથી બચી ગયો, એજ મારું મોટું લાગ્ય. પણ આન્તરની આવી નિર્મળ સ્થિતિ કાંઈ હમેશજ કાયમ ન રહેતી. અંધારાની પળો પણ આવતી. આવે વખતે મને મારી જીંદગી છેક ખારી લાગતી. મને કોઈ પણ દિશા ન સુજતી. મારી જીંદગીનો પાયો ઠગમગુ થતો લાગતો. મને તેનું મૂળ શોધ્યું જડતું નહિ. આમ મારું જીવન શૂન્યકારમાં ઘેરાયું. ભૂત કાળનાં ભૂતો ચારે બાજુએ ફરી વળતાં ત્યારે મારે દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે મને દુનિયાનો ત્યાગ કર્યા બદલ પસ્તાવો પણ થઈ આવતો. આવે સમયે આજ્ઞાપાલન ને પૂર્ણ અંતીનતા એજ મારો આશરો હતો. હું પૂર્ણ દીન બની જતો; અંતીન રહેતા; ચિત્તને ઉદ્ધમમાં રોકેલું રાખતો; ને આખો દિવસ પ્રભુ પ્રાર્થનામાં ગાળતો.

નિયમ એવો હતો કે દરરોજ નિયમિતપણે મારે પ્રાર્થના સમયે પ્રાર્થનામાં જોડાવું-પણ, મારે મન તે

બધું શુષ્ક હતું, તેમાં મારું દિલ ચોંટતું જ નહિ. આવી આન્તર દશા કોઈ વખત એ દહાડા પણ લાંબાતી ને વળી પાછી ચાલી પણ જતી. અત્યારે પણ મને એ દશાના અનુભવો યાદ આવે છે ત્યારે પણ વાર દિલ કમકમી ઉઠે છે. એવે વખતે તો મને એમ જ લાગતું કે પ્રભુએ મને ત્યજી દીધો છે ને મારો કાશુ કોઈ દૈત્યે લીધો છે. ગુરુની સલાહ પ્રમાણે વર્તવું, કશુંજ નવું કામ હાથ ન લેવું, ને રાહ જોયાં કરવી, કાંઈક એવો માર્ગજ ઉદાપણનો માર્ગ લાગે છે ને તે પ્રમાણે હું વર્તવા યત્ન કરતો.

મેં આ મહમાં સાત વર્ષ ગાળ્યાં. ત્રણ વર્ષને અંતે મને અધિકારી તરીકે નીમવામાં આવ્યો. મારા આન્તર જીવનમાં એથી જમરો પકટો થયો. પૂર્વે ધાર્મિક ક્રિયાઓ વેળા મને અપૂર્વ શાંતિ મળતી. મારો આત્મા તેના આનંદનો અનુભવી બનતો. પણ, હવે ધીમે ધીમે આ ભાવ ઘટવા લાગ્યો. તેના પ્રત્યેની મારી સ્વાભાવિક લાગણી વિરામ પામી. ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાની બાદ્ય એટલોએ હવે ટેવનું રૂપ લીધું.

સમગ્રપણે જોનાં મને જીંદગીનો કંટાળો આવવા લાગ્યો. શીખવાનું શીખ્યો, મેળવવાનું મેળવ્યું, કરવાનું કર્યું હવે કશુંજ બાકી ન રહ્યું હતું. અને છતાં જ્ઞાનિનો અભાવ હતો.

દિવસે દિવસે મારી મુંઝવણ વધવા લાગી. દર-
મ્યાન મારી માતા ને મારી બહેન દેવલોક પામ્યાના
સમાચાર સાંભળ્યા. મારું સઘળું ચિત્ત મારા આન્તર
જીવનવિગ્રહમાં રોકાયેલું હતું. ઉપરના સમાચાર પ્રત્યે
હું દુર્લક્ષ હતો.

ચાર વર્ષના અનુભવ પછી મહાંતની મારા ઉપર
અપૂર્વ કૃપા થઈ. મને સૂચવવામાં આવ્યું કે મને આથી
પણ વધારે ઉંચું પદ આપવામાં આવે તો મારે
ના ન પાડવી. અન્ય સાધુઓ ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ અધિ-
કાર મેળવવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા રાખતા તે પ્રત્યે મને
સ્વાભાવિક તિરસ્કાર હતો. પણ હવે મને એજ વાત
ગમવા લાગી. અને નજીકના એક શહેરના મદમાં મોક-
લવામાં આવ્યો. પ્રથમ તો મેં અનિચ્છા બતાવેલી.
પણ છેવટે મારા ગુરુની અજ્ઞાને શિરે ચઢાવી હું
ત્યાં ગયો.

જીવનની કસોટીઓ.

આ ફેરફાર મારા જીવનમાં ઘણાજ મહત્વનો હતો. અહિં શહેરના મોહક વાતાવરણમાં મારે ઘણાં ઘણાં પ્રલોભનોની સામે થવું પડતું. આ આન્તર વિગ્રહમાં મારે મારી બધી જ ઇચ્છા શક્તિ રોકવી પડતી. પ્રથમના મઠમાં મને કામિનીઓનો ભય નહતો; અહિં તે વાતે મોટું રૂપ પકડ્યું. હું ભયભીત થયો.

વાત આમ બની. એક બદલાલ સ્ત્રી હતી. તે માફ ધ્યાન ખેંચવા પ્રયત્નો કરવા લાગી. મારી સાથે તે એક દહાડો વાત કરવા આવેલી. વાતવાતમાં તેણે મને નિમંત્રણ આપ્યું. મેં કંઈક કડકાઈથી ના પાડી. છતાં પોતાના હૃદયની ડોને ખબર નથી હોતી? ના પાડવા જોટલી નિશ્ચયાત્મક ઇચ્છા જોઈ હું જ છળી ગયો. હું બહુજ ગભરાયો. મેં મારા ગુરુને એક પત્ર લખ્યો. ઝેરી વીંછીનો ડંખ તો તેને દેખતાંની સાથેજ કાપી નાંખવો ઘટે. પોતાની જાતને અપમાનિત કરવાના કૂર નિશ્ચયથી મેં મારાથી હલકા એક શિષ્યને ખેલાવ્યો. શરમ કારે મૂકી અંદરથી હું કેવો નબળો હતો—કેવો અધમ હતો તે વાત સ્પષ્ટપણે કણુલી. તેને એવી પણ

વિનતિ કરી કે તારે હવેથી મારી બરાબર ચોરી રાખવી. એવી પણ સૂચના કરી કે પૂજાવિધિના કે જપ-તપના કામ વિના મને બોલાવવો જ નહિ.

મારે અહિંના મહાંતનો પણ કાંઈક ખ્યાલ આપવો રહ્યો. તે કેવળ દુનિયાદારીનો માણસ હતો; એટલે કે તેને દુનિયાદારીના ને વ્યવહારના માર્ગો ઘણા પસંદ પડતા. આ ધાર્મિક સ્થળમાં રહી તે તો તેનો પ્રાપ્તિ-ચિક હેતુ પાર પાડી રહ્યો હતો. તેની નજર મારી ઉપર કડવી હતી. એથી મારે ઘણુંજ સહન કરવું પડ્યું. તેની ઇતરાજી ટાળવા મેં અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રયત્નો કરેલા પણ બધા ફેકટ નીવડ્યા. હું તેનું કશું કરતો. તેની ઇચ્છા ને મરજી મુજબ શારીરિક સેવા હું આપી રહ્યો હતો, છતાં હૃદય બે તેનાં કામો પ્રત્યે નાપસંદગી બતાવે તો તેમાં મારો શો વાંક? હું ત્યાં બે વર્ષ રહ્યો હોઈશ. મારા સંયમની પણ હવે હદ આવી ગઈ હતી. એક દિવસ એવું બન્યું કે મારો પ્રકાપ બહાર નીકળી પડ્યો.

વાત આમ બની. એક વખત દેવળમાં મોટો ઓચ્છવ હતો. બહારગામના લોકો દર્શન માટે ઉભરાતા હતા. મહાંત ખોતે પૂજામાં રોકાએલા હતા. હમેશની માફક હું ત્યાં પ્રાર્થના કરતો ઉભો હતો;

ઐટલે કે મારા પોતાના આત્માવલોકનમાં મગ્ન થયો હતો.

પૈસાપાત્ર લોકોનાં ટોળાંની ત્યાં હક જમી હતી; ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની. તે જોઈ મારે ભિન્નજ ગયો. મેં ઘણાંએ નિશ્ચય કર્યો કે મારી આગળ પાછળ ચાલી રહેલા વ્યવહાર પ્રત્યે મારે નજર સરખી ન કરવી. આમ છતાં એક માણસ તરફ મારી દૃષ્ટિ પડી ગઈ. સારાં તે સુંદર લુગડાંવાળા લોકોને તે આગળ જવાનો માર્ગ કરી આપતો, તો સામાન્ય માણસોને ધકકા મારી પાછળ હટાડતો હતો. ત્યાં દૂર મેં સ્ત્રીઓ પણ જોઈ. તેમાંની કેટલીક મારા તેમ જ રૂપાળા ચહેરાવાળા ખીજસાધુઓ પ્રત્યે આંગળીઓ લંબાવી લંબાવી કાંઈક કાંઈક બોલતી હતી. મારા મનને એકાગ્ર કરવાનો મેં ઘણાંએ નિશ્ચય કર્યો—યત્ન કર્યો. હું મારા ચિત્તને મૂર્તિ આગળની જ્યોતમાં, મૂર્તિ ને તેને સન્નિવેશ વાદ્યામાં રોકવા લાગ્યો. સમયને અનુસરતું જે જે કીત ન થતું હતું તે તે સાંભળવા મારા ચિત્તને શ્રમપૂર્વક વાળવા લાગ્યો; પ્રભુસ્મરણમાં વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવા લાગ્યો; દરરોજની જેમ આ વેળા પણ મને ભજન સાંભળી હમેશની શાંતિનો અનુભવ થયો.

ખરે, એ વખતે તો ઇશ્વરરૂપા માટે હું પ્રભુને વિનવી રહ્યો હતો, સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી રહ્યો હતો, આંતર વિગ્રહ શમાવવા મથતો હતો, વિચાર ને

વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી રહ્યો હતો:—પણ એટલામાં ભંડારી આવ્યો.

એ ભંડારી મહંતનો ખુશામતીઓ હતો. તેના એવા ગુણને લીધે તે મારી આંખેથી તો છેક ઉતરી ગયો હતો. તેણે આવી મને નમસ્કાર કર્યા, ને કહ્યું કે મહંતજી તમને બોલાવે છે ને પાછલે દરવાજે ઉભા છે.

નીચી નજરે હું ટોળું વીંધી આગળ ચાલ્યો. દૂર થતી વાતચીતના અવાજમાં મેં કાઠ સ્ત્રીનો અવાજ સાંભળ્યો. મને લાગ્યું કે તેઓ મારે વિશે જ વાત કરતાં હોવાં જોઈએ. મારો નિયમ તો એવો હતો કે દુનિયાદારીનાં આવાં પ્રલોભનો કદાચને આવી જાય તો તે વખતે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી કે “હે નાથ! મને આવાં પ્રલોભનોમાંથી દૂર રાખ!” મહંતજી આગળ પહોંચતાં મેં માથું ઊંચું કરી તેમને નમસ્કાર કર્યા ને જોયું તો તેમની પાસે ભપકાદાર કપડાંમાં સજ્જ થયેલો એક આદમી ઉભો હતો.

મહંતજી તેમની ફાંદ ઉપર હાથ ફેરવતા ઉભા હતા. એક હાથમાં માળાના મણકા ઝડપથી ફરતા હતા. તો મુખવડે પેલા લશ્કરી બેઆશમાં ઉભેલા માણસ સાથે હાસ્યયુક્ત વાત કરી રહ્યા હતા. તે માણસ સેનાપતિનો હોદ્દો ભોગવતો હતો. એક વખત તે મારા

હાથ નીચેની ટુકડીનો સરદાર હતો. આ વાતની મહં-
તજીને ખબર હોવાથી જ ખુશાલીમાં આવી જઈ મને
બોલાવવામાં આવ્યો હતો. તે એવા ખુશ ખુશ થઈ
ગયા હતા કે તેમના મોંનો રંગ ગુલાબી થઈ રહ્યો
હતો ને માથાનું ટાલકું ચળક ચળક ચળકી રહ્યું હતું.

મને આ દૃશ્ય જોઈ ધણેજ કંટાળો આવ્યો. દુઃખ
થયું. તે એટલા માટે કે એક સેનાપતિના સામાન્ય
કહેવા ઉપરથી તેના પ્રખ્યાત “મિત્રને”—મને મળવાને
શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો હશે ?

“તમને ભગવાંમાં જોઈ મને અતિ આનંદ થાય
છે. મને લાગે છે કે તમે તમારા જુના દોસ્તને ભૂલી
તો નહિ ગયા હો !” તે સેનાપતિએ કહ્યું.

તે સેનાપતિના વચનને સંમતિ આપતો હોય
તેવો મહંતનો સફેદ દાઢીવાળો લાલધુમ હસતો
રહેરો, હજમત કરાવેલી હોવાથી ચક ચક થતું
માથું, પોતાની સ્થિતિમાં સંતુષ્ટ એવો તે સેના-
પતિનો રહેરો, દાંડની ગંધ, બીડીની વાસથી ગંધાતી
તેની નળી—એ બધું મને એટલું તો અસહ્ય લાગ્યું કે
હું તપી ગયો. મેં મહંતજીને જરા નમીને કહ્યું :
“ જી મહારાજ ! મને આપે અહીં બોલાવેલો તે—”

આગળ બોલતાં હું અટક્યો. પણ મારી આંખે જ પૂજવાનું પૂછી લીધું કે “ શા માટે ?”

મહંતે કહ્યું “માત્ર, આ સેનાપતિને મળવાને.”

“ જ મહારાજ, આપને ખબર છે કે મેં પ્રલોભનોમાંથી છુટવા દુનિયા છોડી છે. તો જ્યારે પ્રભુના મંદિરમાં પ્રાર્થના થઇ રહી છે, તેવે વખતે શા માટે મને આ તરફ ખેંચો છો ?”

મારો ચહેરો શીકો પડી ગયો. મારા હોઠ ફડફડવા લાગ્યા.

મહંતજ ક્રોધમાં આવી લાલપીળા થઇ ગયા ને બડબડયા “ જા ! જા !”

બીજે દિવસે મારા ગર્વ માટે મેં મહંતજની તેમજ બીજા ગુરુભાઈઓની ક્ષમા માગી. પ્રાર્થાશ્રિત કર્યું. આખી રાત પ્રાર્થનામાં ગાળી. મેં મારા મનથી એવો પણ નિશ્ચય કર્યો કે મારે આ મહંતો સત્ત્વર ત્યાગ કરવો. મેં મારા ગુરુજીને મને પાછો બોલાવી લેવા એક પત્ર લખ્યો. મેં એમ પણ જણાવ્યું કે હું ઘણો નબળો છું તેની મને ખાતરી થઇ છે ને આપશ્રીની કૃપા વગર પ્રલોભનોમાંથી ઉગરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નથી. મારા ગર્વને લીધે મેં મારી જાતને શી નાસ-યત કરેલી તે પણ લખ્યું.

બીજા દિવસની ટપાલમાંજ ગુરુજીનો જવાબ આવ્યો. તેમાં જણાવ્યું-હતું કે, આ બધી મુશ્કેલીનું મૂળ મારી અભિમાનવૃત્તિમાં રહેલું છે. મને સમજવવામાં આવ્યું કે મને જ્યારે સાધુ તરીકે ઓળાવવામાં આવ્યો ત્યારે સાધુ તરીકેના માનનો સ્વીકાર ન કરતાં, જે દીનતા મેં બતાવેલી તે પ્રભુ ખાતર નહોતી-તે તો મારા ઓટા અભિમાનની ખાતર હતી. જો એમ ન હોત તો મારામાં ગુરુવાનો આવેશ જ ન હોત. બતાવવામાં આવેલી દીનતામાં તો કાંઈક એવો ભાવ રહેલો કે હું કેવો જગરો માગ્યો છું કે મને કશી વસ્તુની પડી નથી! આમ ન હોત તો મેં મદંતનું કાપ સારી લીધું હોત. મારે તો આમ કરી એવું બતાવવું હતું કે મધ્વરતી ખાતર મેં દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો છે, છતાં શા માટે મને જંગલી જાનવર જેવો પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે? પ્રભુના નામમાં મેં મિથ્યાઅભિમાનને તિલાંજલિ આપી હોત તો હું બધું જ કરી શક્યો હોત. પણમાં મારા દયાળુ ગુરુજીએ જણાવેલું કે “એટા, મેં તારે માટે ઘણો વિચાર કર્યો છે. તારા હૃદયની પરીક્ષા કરતાં હું જોઈ શકું છું કે હજી તારામાંથી દુનિયાદારીનું અભિમાન ગળી ગયું નથી.” આજે પણ મેં તારે માટે પ્રાર્થના કરી છે. મારો સંદેશો ઉપર પ્રમાણ છે. માટે તું તે પ્રમાણે વર્તજે ને આગળને આગળ વધ્યાં જજે.”

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મારા આત્માનું પ્રકરણ ઉઠેલાતું હતું તેવામાં ખીચ્ન મડનો એક સાધુ દેવલોક પામ્યો. મારા ગુરુજનો પત્ર મળ્યો કે 'મેં તને ત્યાં મોકલવાનો વિચાર ર્યો છે.' તેમણે જણાવ્યું કે તારે ત્યાં જઈ મહાધીશની જગા ઉપર એસવાનું નથી પણ હમણાં તારે એકાંતની ઘણી જ જરૂર છે. થોડો વખત સંયમ ને એકાંતમાં રહેવાથી તું તારી અભિમાન વૃત્તિ જીતવા શક્તિમાન થઈશ. પ્રભુ તને તારા માર્ગમાં મદદ કરશે.

મહાંતજીને મેં મારા ગુરુજનો પત્ર બતાવ્યો. તેમની આજ્ઞા માથે ચઢાવી મેં નવા મડ પ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું.

આન્તર વિગ્રહ.

આ નવા આશ્રમનો મહાંત પૂર્વાશ્રમમાં એક વેપારી હતો. તેણે મારો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. પર્વતની ગુફામાં ક્રાંતરાવેલી મને એક ઓરડી સુપ્રત કરવામાં આવી. આ ગુફાના પાછલા ખુણામાં એક નાનું દેવસ્થાન હતું. આગળના ભાગમાં સુવા માટે, બેસવા માટે, મારાં પુસ્તકો રાખવો માટે, એમ ઓરડીઓ હતી. તેમાં મારો ગુરુભાઈ દિવસના એક વાર ખાવાનું મૂકી જતો. આમ હવે હું સાધુ થયો.

મને પચાસ વર્ષ થયાં હતાં. અને છતાં મારું ઐકાન્તિક જીવન ઘણું જ કઠણ થઈ પડ્યું હતું. કાંઈએમ ન માને કે ઉપવાસને પ્રાર્થનાઓથી મને એમ લાગતું: એ તો હું સહેલાઈથી સહી શકતો. પણ મેં નહોં ધારેલું એવું તુમુલ યુદ્ધ મારા આત્મામાં જન્મ પામ્યું હતું.

આ આન્તર યુદ્ધનાં બે કારણો હતાં. મને ખબર હતી કે સંશયાત્મા વિનશ્યતિ । અને છતાં મારી ભુદ્ધિ હજી સંશયને છેદી શકી ન હતી. ઇચ્છાનાં પ્રલોભનો પણ મને જોકે છોડી ન ગયાં હતાં. મેં તો

માનેલું કે આ બે દેવો જુદા જુદા હશે. પણ હવે હું સમજી શક્યો કે તે જુદા ન હતા, ફક્ત જુદાં જુદાં રૂપ ધરીને મારી આગળ ખડા થતા હતા. આગ જ્ઞાન સાથે મને એ પણ પ્રતીતિ થઈ કે કામવાસનાની નિવૃત્તિ સાથે જ સંશયો પણ નિવૃત્ત થવા બોમ્બએ. પણ પહેલાં તો હું આ બે દુશ્મનો સાથે જુદી જુદી લડત ચલાવી રહ્યો હતો. મને ખરાબર યાદ છે કે જ્યારે તેઓ દેખા દેતા ત્યાર સાથે જ આવતા.

અંતેક વાર હું સાત્રુ પ્રભુની પ્રાર્થના કરતો ને તેની કૃપા માટે કરગરતો ! હું તેને વિનવી વિનવીને કહેતા કે મારામાં કામવાસના છે તેની ના નહિ પણ તેની તો ઘણા મહાત્માઓમાં હોવાનું મેં વાંચ્યું છે, પણ બીજી જ પળે છેક નમ્ર બની જતો. બીજા મહાત્માઓમાં કામ વાસનાની ઝીણી છાયા ભલે હોય; પણ તેઓમાં જે એક અમૂલ્ય અંશ હોય છે તે મારામાં ક્યાં છે ? શ્રદ્ધા, હા શ્રદ્ધા એ મનુષ્ય હૃદયમાં તારણુદાર નોકા છે. ભલે મહાત્માનું હૃદય હજારો જન્મોનાં કર્મ-બળે-કાંઈ ગુપ્ત સંસ્કારના બળે પળભર કામવાસનાથી વસોવાય-પળભર હૃદય ડગમગતું લાગે-પણ આવે કાળે પ્રભુમાં શ્રદ્ધા એજ એની તારક નીવડે છે. આની મને ખબર હતી. પણ એ તત્ત્વનો મારામાં અભાવ મને સાલ્યાં

કરતો ને અસહ્ય વેદના આપ્યાં કરતો. મારા તે જીવનમાં ફેટલીય પળો—ફેટલાય કલાકો—ફેટલાય દિવસો એવા જતા, જ્યારે શ્રદ્ધાનો દીવો મારામાંથી હોતવાનું જતો ને હું અધિકારમાં બાથડિયાં મારતો. આવે વખતે અંદરનો દૈત્ય આવી મારા કાનમાં કહેતો કે આ દુનિયા જે માયિક હોય, પાપાત્મક હોય, ત્યાજ્ય હોય, તો શા માટે ઇશ્વરે તેને આટલી બધી સુંદર બનાવી છે? અને આમ શંકા ને સંશય વચ્ચે મારો આત્મા મુંઝાતો ને ચુંથાતો. પ્રભુની કૃપા વિના મારો બીજો આધાર ન હતો. અને હું પ્રભુને મારા આગળ આવાં ભુદ્ધિનાં પ્રયોજનોની જગા પાથરવા માટે ઇપ્કો દેતો ને સફેલી લેવા કાલાવાલા કરતો. પણ ત્યારે બીજી જ ક્ષણે વિચાર આવતો કે પારલૌકિક જીવનની તૈયારી માટે આ દુનિયાના આનંદોનો ત્યાગ કરવો એ પણ શું એક જાતનું પ્રયોજન નથી? આમ ઘણા ઘણા પ્રયોજનો કરતો—ગાભરો ગાભરો બની જતો—ને જાત પર એટલો તો કંટાળો લાવતો કે આવી આંતરની અસહ્ય વેદના કરતાં તો મરણ સારું. અને મારું હૃદય વારે વારે પોકારી ઉઠતું, કે “ઓ પાપી ! તને સાધુ કહેવાયવાનો શો અધિકાર છે?”

ઉપરની સ્થિતિમાં હું એક દલાંગ પ્રાર્થના કરી ઉઠ્યો. પ્રાર્થના કરતાં કરતાં મડમાં હું કંવા દાઠ-

માઠી રહેતો હતો તે તરફ મારી નજર ગઈ-આખો ચિતાર મારી મનોદષ્ટિ સમક્ષ ખડો થયો. હું કમકમી ઉઠ્યો. મેં મારા હૃદયને ઠપકો દીધો કે “જીવ! સર્વ જીવું છે, ફેગટ છે. તું દુનિયાને છેતરી શકે, ઇશ્વરને તો કદાપિ નહિ. ખરે, તું પામર છે” “હું શું છું?” એ વિચારે મારા મનને ઘેરી લીધું. સયમ ને તપને પરિણામે ક્ષીણ થયેલા મારા પાનળા પગ સામે મેં જોયું. મનના વિચારોને બળપૂર્વક ત્યજી દીધા. વળી પ્રાર્થના ચાલુ કરી.

પણ, મારા હૃદયપર આજે મારો કબજો ન હતો. એક વિચાર નિરસ્ત થાય કે બીજો ખડોજ થાય. મને વળી બીજો વિચાર આવ્યો. સમાધિષ્ઠ થઇશ ત્યારે મારી સમાધિ આત્મી નજીકજ કરાવીશ. આમ દૈહિક-ક્ષુદ્રક વિચારો મારી શાંતિનો ભંગ કરવા લાગ્યા. પણ આખરે હું મારી ચક્રાયમાન થતી વૃત્તિઓને કબજામાં લેવા ફાતી શક્યો. મને લાગ્યું કે હવે હું સહિસક્રામત છું. પણ હું જોઇ શક્યો કે હું અધારામાં હતો.

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કર્યાને ફક્ત થોડો જ વખત થયો એટલામાં તો પૂર્વાશ્રમની પેલી સુંદરી જાણે વિધવા થઇ હોય તેવો ચિતાર મારી કલ્પનામાં ખડો થયો. મેં માફ ડોકું ધુણાવ્યું. ગીતાજનો બીજો અધ્યાય

મોટેથી ગાવા લાગ્યો, પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:
“હે પ્રભુ! મને મારા સંશયાત્મક જીવનમાંથી બચાવ!!”

“ અસતો મા સદ્ગમય ”

“ તમસો મા જ્યોતિર્ ગમય ”

“ મૃત્યોર્માંડલુતં ગમય ” નું રટણ કરવા લાગ્યો. ને મહા મહા મુશ્કેલીમાં પડી કાંઈક શાંતિ મેળવી શક્યો. જત્તી હોત્તી નાંખી. પ્રભુનામનું સ્મરણ કરતો કરતો પથારીમાં સુઈ ગયો.

મને બરાબર યાદ નથી કે હું ઉંઘમાં હોઈશ કે જાગૃતિમાં. પણ થોડાજ વખતમાં ટક ટક કરતો અવાજ મારા કાને અથડાયો. બારણું ધક્કેલાયું. હું જાગ્યો. પથારીમાં બેઠો થયો. આજે મને મારી ઇન્દ્રિયોનો વિશ્વાસ ન હતો. પણ ચીલાને ફરીથી ધક્કો લાગ્યો. અવાજ નજીક આવ્યો. સ્નાના કરતો અવાજ હોય એમ લાગ્યું.

મેં ઘણું ઠેકાણું વાંચ્યું હતું કે દેવો સાવકની કસોટી કરે છે. એવે વખતે કોઈ અસુર સ્ત્રીનું રૂપ લઈ સાધકોને લલચાવે છે. એથી જ્યારે મેં ઉપરનો અવાજ સાંભળ્યો ત્યારે મને લાગ્યું કે કોઈ અસુર મને ચ્યુત કરવાને તો સ્ત્રીનું રૂપ ધરી નહિ આવ્યો હોય? તે અવાજ સ્ત્રીનો જ હતો તેમાં તો શંકા નહતી:-કેવો

ધ્રુજનો-કોમળ-મધુર સ્વર ! જાણે હું એ અવાજને
હડસે ની મૂકતો હોઉં તેમ મેં તે તરફ એક કોથકટાક્ષ ફેંક્યો.
મેં ધાર્યું કે રખેતે તે સ્વપ્ન પણ હોય !

હું ઉભો થયો. ગુફાની અંદરના દેવ આગળ હું ધુન્-
ણીએ પડ્યો. મને કાંઈક શાતા વળી. મનને વિચા-
રોમાં ન ભટકવા દેતાં કોઈ સાધુ મહાત્માના પાવત્ર
જીવનચારત્રમાં પરોવું એવો સંકલ્પ કર્યો. આમ
મારું ચિત્ત મારા હૃદયનો કબજો લેવા મથન કરી
રહ્યું હતું. પણ મારી ઇન્દ્રિયો મારું મન તો આપો-
આપ અવાજ સાંભળવા તરફ વળેલાં હતાં.
મને થઈ આવ્યું કે લાવ, સાંભળું તો ખરો કે એ
છે શું ?

ચૂપકી બધેજ જવાઈ રહી હતી. નેવાંમાંથી વર-
સાદનું પાણી ટપક ટપક ટપકતું હતું. બહાર ઝાકળ ને
ધુમ્મસનું રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું હતું. એટલામાં ગુફાની
બારી આગળ એકદમ અવાજ થયો. અવાજ સ્પષ્ટ
હતો. એજ કોમળ-મધુર ધ્રુજનો અવાજ હતો !

“ ઇશ્વરની ખાતર ઉઘાડો ! ”

મારું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. હું શ્વાસ પણ મૂકી ન
શક્યો.

હું મનવડે બોલવા લાગ્યોઃ “પ્રભુ ! દર્શને દે તે તારા દુઃખમનને નિરસ્ત કર !”

“પણ, હું ઇશ્વરની દુઃખમન નથીઃ રસ્તે ભૂતી પડેલી એક અબળા છું; ટાઢે ફરી ગયે છું; આશ્રય માટે આવી છું.”

આકરી પરીક્ષા.

મેં બારીએ કાન માંડ્યા. બારીના કાચમાં દીવાનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું. બે હાથ વચ્ચે મોં રાખી હું તેની આરપાર જોવા લાગ્યો. ધુમ્મસ, ઝાકળ ને અધ-કારથી છવાઈ રહેલા ઝાડની જમણી બાજુએ કોનનાં કપડાં પહેરી એક સુંદર સ્ત્રી-મારાથી ફક્ત બે ઇંચ છેટે ઉભી હતી. અમારી આંખો મળી. અમે એક-બીજાને પિછાની લીધાં.

એ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે અમે અગાઉ કદીએ અન્યોન્યને મળેલાં-કદીએ નહીં. પણ બોલ્યા વિના કે મળ્યા વિના પણ માણસ માણસને પિછાની શકે છે. અને અમે પરસ્પરસના દષ્ટિપાત સાથેજ સમજી ગયાં કે અમારે ટાંધે પિછાણ છે.

“તમે કોણ છો ? શા માટે અહીં આવ્યાં છો ?”
—મેં પૂછ્યું.

જાણે રોકથી બોલતી હોય તેમ તે સ્ત્રી બોલવા લાગી.—

“હું ક્યારની કહું છું કે ઉઘાડો! હું રસ્તે ભૂલી પડી છું.”

“પણ હું તો સાધુ છું—આશ્રમવાસી છું.”

“એટલે શું થયું? તમે પ્રાર્થના કરતા હો ત્યં લગી શું મારે અહીં ટાટમાં ફીજી રહેવું?”,

“પણ તમને આ મઢીમાં લેવાનું શી રીતે બને? :’

“કાંઈ હું તમને ગળી નહિ જાઉં. ઈશ્વરની ખાતર મને અંદર આવવા દો.”

તે ખરેખરી ગહીવા લાગી. અશ્રુ સારવા લાગી.

હું અંદર જતો રહ્યો. મારા પ્રભુ પ્રત્યં જ્ઞેષ ખોલવા લાગ્યો—“ પ્રભુ! મને બચાવી લે! બચાવી લે! બચાવી લે!” એમ ખોલતાં ખોલતાં મેં ઉલાળો ઉંચો કર્યો.

તે અંદર આવી. જાણે તે તેનો બચાવ કરતી હોય તેમ ખોલવા લાગી, “ જ્ઞે હું આવી કંફાડી રિથાતમાં ન મૂકાઈ હોત, તો હું અહીં કદાપિ ન આવત—”

તેના કપડામાંથી સુગંધ મહંકતી હતી. એવી ખુશખો લીધાને મને તો કેટલાંય વર્ષો થયાં હશે. તેનું મને સ્મરણ થયું.

“ હે પ્રભુ ! મારા પર દયા કર ! દયા કર ! ”
વળી પાછું હુરે ગોવિંદ ! હુરે ગોવિંદનું રટણ મનમાં
કરવા લાગ્યો.

“ જુઓ તમે—” મેં ફરીથી તેની જોડે બોલવાનું
શરૂ કર્યું. તે ઓરડીની વચમાં ઉભી હતી. તેનાં કપડાં-
માંથી પાણી ટપકતું હતું. તે મારા સામું જોઈ રહી
હતી. મેં બોલવા માંડ્યું એટલે તેની આંખોમાં તેજ
ચમક્યું. તે બોલી:

“ તમારી શાંતિનો ભંગ કરવા માટે મને ક્ષમા. પણ
તમે જોઈ શકો છો કે હું કેવી કફેડી રસ્તાતમા
આવી પડી છું ! એવું બન્યું કે અમે બંન્ને
શહેરમાંથી ગાડીમાં ફરવા નીકળ્યાં. મેં એવી શરત
મારી કે ગામથી હું પગપાળી શહેરમાં પાછી આતા
મળીશ. પણ કમનાસમે રસ્તામાં જ ભૂલી પડી. હવે
તમે સમજ્યા હશે કે હું અહીં કેમ આવી ચડી છું. ’,

તેના શબ્દોમાં ગંભીરતા કે ચિન્તા ન હતી; કાંઈક
રમતિયાળપણું ને મજાક હતાં. મને તેની વાત બના-
વટી લાગી. પણ તેનો વધારે વિચાર કરી શા માટે
હું મારા ચિત્તની શાંતિનો ભંગ કરું ?

“ ઠીક, ઠીક, ” મેં નીચે જોઈ તેને ઉત્તર આપ્યો.

હું અંદરની ગુફામાં જાઉં છું. તમે આ ખુલ્લી જગ્યામાં આરામ લઈ લ્યો.

મેં મૂર્તિ આગળથી બળતો દીવો લીધો, નમન કર્યું, ને મારી સામેની નાની ઓરડીમાં ચાલ્યો ગયો.

“જી મહારાજ, જી મહારાજ, મારે આપને બોલાવવા હોય તો શું કહી બોલાવવા?”

“તમારે શું જોઈએ છે?” મેં ખીરો જવાબ આપ્યો.

“હું બહુ દિલગીર છું કે મારે આપની શાંતિનો ભંગ કરવો પડે છે પણ ચાલે એમ નથી. હું માંદી પડી ગઈ હોત-અને હજી પણ કાંઈ કહેવાય નહિ. હું તદ્દન ભીંજી ગઈ છું. મારા પગ જાણે હિમજળા જેવા ઠંડા થઈ ગયા છે.”

“મને માફ કરો. હું તમને કશી પણ મદદ નહિ કરી શકું.” મેં શાન્ત જવાબ આપ્યો.

“જો મારાથી બની શક્યું હોત તો અહીં આવત જ શા માટે? હું અહીં તો ફક્ત પેરાઉ સુધી જ રહેવાની છું.”

મેં જવાબ ન આપ્યો. ગીતાજીની પોથી ઉઘાડી વાંચવું શરૂ કર્યું.

ત્યારે આપ અહિં તો નહિ જ આવો ને? મારે મારાં અગ ખુલ્લાં કરવાં પડશે.”

મેં કાંઈ પણ જવાબ ન વાળ્યો. માફ ધ્યાન વાંચવામાં રોકવા લાગ્યો. વચમાં વચમાં અવાજ આવતો હતો. તે કાંઈક વાક્યો બોલતી હોય તેમ લાગતું હતું. માફ ચિત્ત પણ કાંઈક ખળભળવા લાગ્યું.

“ મને જરૂર આવો માણસ ગમે,—તેમની આંખો કૃપી સાદી ને તેજસ્વી છે ?—તેમનો ચહેરો કૃવો ભવ્ય છે ?—પ્રેમાળ પણ ભલેને એ કથાજ કર્યો કરતા હોય, -તે બારીમાંથી જોતા હતા ત્યારથી તેમની આંખોમાં હું તો તેમનો આત્મા ઓળખી ગયો છું—અહો ! તેમની આંખોનું કામણ ! અરે ! તેજ ક્ષણથી તે મને ચાહે છે—ભલેને તે મોઢેથી ન બોલે—ભલેને તે મને ભૂલી જવાનો ડોળ કરે—હું જાણું છું—હું જાણું છું!!” આવા અનેક જ્વાન મારા કાને અથડાવા લાગ્યા, ને ચિત્તને ભમાવવા લાગ્યા. વળી પાછો અવાજ આવ્યો:

“ અરે ! આ જમા તો એક વેરાન જેવી છે. કાંઈને અહીં કરી ખબર પણ ન પડે કે—” “ એ તો થયા ! શું મારે અહીં આખી રાત આમ બેસી રહેવું ? છટ છટ ! એમ બને જ કેમ ! હું તેમને બોલાવું ?”

“ ઓ મહારાજજી ! ઓ મહારાજજી !”

મારું હૃદય ધડકતું હતું. લોહી નસોમાં ઉછળી રહ્યું હતું. હું મારી જાઉં ઉપર કોપે ભરાયો. વળી નીચેના શબ્દો કાને આવ્યા:

“આનું નામ જ ફૂરતા ! જો મારે તમારી જરૂર ન હોત તો હું તમને મોક્ષાવન જ નહિ. હું માંદી છું. મને શું થયું છે તેની સમજણ મને પોતાને જ પડતી નથી ! અરેરેરેરેરે!!! આવો, આવો, મને બચાવો ! અરરરર ! મને શું થાય છે ?—હું મુંઝઉં છું ! હા...ય—હા...ય—અરરરર !”

આ બધો વખત હું મારી ઓરડીના બારણા આગળ ઉભો ઉભો પ્રભુ સ્મરણ કરતો હતો. મારી પ્રાર્થના પૂરી થઈ હતી.

મને કહેવા દો કે મેં અંધું જ સાંભળ્યું હતું : તેણે તેની રેશમી સાડી ખંખેરેલી તેને. ધ્વનિ મેં સાંભળ્યો હતો : તે ખુદ્દે પગે ઝાંપા આગળ પગથીએ ચઢેલી તે મેં જોયું હતું : તે તેના હાથ પગ ઘસતી હતી તેના અચાજ મારે કાને પડ્યો હતો : અને તેથી મને બરાબર યાદ છે કે પ્રાર્થના કાળે મારું ચિત્ત વિશુદ્ધ થતું હતું. મને લાગતું હતું કે મારા જેવાને પડતાં કેટલી વાર ? મને મારા હૃદયની ખાતરી નહતી. એટલા માટે તો હું વારે વારે પ્રાર્થના ચાલુ કરતો. હતો.

આમ મારી સ્થિતિ કોઈ કાલ્પનિક વાર્તાના વીર-
નાયક જેવી હતી: કે જેણે પાછા ફર્યા વિના આગળ ને
આગળ ચાલ્યાં જ જવું જોઈએ. હવે તો એવી પણ
આવી પહોંચી, જ્યારે મને લાગ્યું કે લય છેક માથા
પર મારી આગળ પાછળ ઝૂમી રહ્યો છે. જો બચ-
વાનો કોઈ પણ ઇલાજ હોય તો તે એ હતો કે મારે
એક ક્ષણ પણ આસપાસ ન જોવું. પણ તાબુથી !
મને તે સ્ત્રીને જોવાની એકાએક વૃત્તિ થઈ આવી.
તેજ પળે તે પણ ખૂબ પાડી બોલી ઉઠી:

“આ તો ભયંકર ! હું મરી જવાની.”

“આ... ! હું આવું છું.” પણ તેજ પળે એક
સાધુના જીવનચરિત્રનો એક પ્રસંગ મને યાદ આવ્યો.
તે સાધુ પણ કાંઈક આવી સ્થિતિમાં મૂકાયેલો. ત્યારે
તેણે તેનો એક હાથ વેશ્યાના સ્તન પર તો બીજો
હાથ અંગારા પર મૂકેલો. મને વિચાર આવ્યો કે મારે
પણ કાંઈક એવું કરી તેની આગળ જવું.

પણ, મારી ઓરડીમાં સળગતા અંગારા નહતા.
મેં આમતેમ જોયું. બત્તી સળગતી હતી. મેં મારી
એક આંગળી જ્યોત પર ધરી. શરૂઆતમાં તો મને
કાંઈ પણ અસર ન થઈ. પણ કેટલું બળ્યો હોઈશ,
એમ મનમાં થતાંની સાથે હું એકાએક ચમકી ઉઠ્યો.

મારો ચહેરો ચીરો થઈ ગયો. મેં હાથ પાછો ખેંચી લીધો, ને હવામાં આમનેમ વોળવા લાગ્યો.

“ નહિ, નહિ, એ મારાથી નહિ બને ! ”

“ પ્રભુની ખાતર આવો-માલેકની ખાતર આવો. હું મરી જઈ છું—આ...હ, હું મરી-મરી જઈ છું.”

“ શું ત્યારે મારે પડવું ? નહિ ! નહિ ! ” મેં મન સાથે ગાંઠ વાળી. ‘ હું આવું છું—હમણાં જ આવું છું.’ એમ કહી મેં બારણું ઉઘાડ્યું. તેની સામે જોયા ત્રિના હું ફરસી મૂકવાની જગાએ ગયો. મેં એક લાકડાનું ઢીમયું ખોળી કાઢ્યું. ભીંતેથી ફરસી લીધી.

“ હમણાં-તરતજ આવ્યો : ” કહી મેં ફરસીને મારા જમણા હાથમાં લીધી; વચલી આંગળીને ઢીમચા પર મૂકી; ફરસી વડે તેને ટચકાવી દીધી ! કપાષ ગએલી આંગળીનો ટુકડો લાકડાના છેડા પરથી ભોંય પર પડ્યો. દર્દની પીડા થાય તે પહેલાં તો ટચકાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો ને અસહ્ય વેદના સાથે લોહી ધડધડ વહેવા માંડ્યું. મેં અલફી-ગા છેડા વડે મારી કપાએલી આંગળીને પકડી રાખી; પાછળથી દાખવા લાગ્યો; ને પાછો ફરી તે સ્ત્રીની આગળ જઈ ઉભો.

“ તમારે શું જોઈએ છે ? ” મેં નરમ અવાજમાં પૂછ્યું.

તેણે મારા ફિક્કા ચહેરા તરફ જોયું ને તે ભેંડી પડી ગઇ. તે એકદમ ઉભા થઇ ગઇ. તેણે તેની ખુલા છાતી શાલવડે ઢાંકી દીધી.

“ મને દર્દ થતું હતું—મને શરદી થઇ આવી છે—મહારાજ જી ! મહારાજ, મને—”

મારી આંખોમાં આનંદનું તેજ ચમકતું હતું. મેં કહ્યું:

“ જ્ઞાતી જાહેન ! આ અમૃત્ય જીંદગી બરબાદ કરવાનું તં કેમ પસંદ કર્યું છે ? દુનિયાનાં પ્રલોભનોનો પાર નથી, પણ તે પ્રલોભનોને ઉત્તેજન આપનારને ધિક્કાર છે. પ્રભુ પાસે માગ કે તે આપણુ બન્નેને માફ કરે. ”

તે મૂંગે મોંએ સાંભળી રહી હતી: મારી સ્હામે જોઇ રહી હતી. પણ એટલામાં મારી આંગળીમાંથી ઝરતાં લોહીનાં ટીપાંનો અવાજ સાંભળી તે આમતેમ જોવા લાગી. તેણે જોયું કે મારી અલ્લીમાં થઇ મારા હાથ-માંથી લોહી ટપકતું હતું.

“ આપે આપના હાથે આ શું કર્યું છે ? ”

તે દોડી. દીવો લઇ આવી જોવા લાગી. ત્યાં થોડે છોટે આંગળીનો ટુકડો પડેલો તેણે જોયો. તેનું મોં સાફ લેવાઇ ગયું. તે બોલવાનું કરતી હતી એટલામાં હું મારી અંદરની ઓરડીમાં જતો રહ્યો. બારણું બંધ કરું

તેણે કહ્યું; “ મને માફ કરો ! માફ કરો ! મારા પાપનો બદલો હું શી રીતે આપી શકું ? ”

“ જાઓ-જતાં રહો.”

“ મને આપના ઘા ઉપર પાટો બાંધવા નહિ દો.”

“ અહીંથી જાઓ-જાઓ.”

“ જી મહારાજ, મને ક્ષમા નહિ આપા ? ”

“ જાઓ, ઇશ્વર ક્ષમા આપશે.”

“ જી મહારાજ, હું મારી જીંદગી સુધારીશ. મને ભૂલી જશો નહિ.”

“ જાઓ.”

“ મને ક્ષમા આપો-આશીર્વાદ આપો, જેથી મારું ભલું થાય.”

“ પ્રભુના નામથી હું તે આપું છું. જાઓ.”

તે રડતી રડતી બહાર નીકળી. પછીથી મને ખુશ ખબર મળેલી કે એક વર્ષ પછી તો તે બાઈ મદમા દાખલ થઈ હતી ને ત્યાં સંયમયુક્ત જીવન ગાળતી હતી.

પ્રભાવ.

આ કુટીમાં હું ખીજાં સાત વર્ષ રહ્યો. મારે માટે લોકો ચાહ, ખાંડ, દૂધ, કપડાં, લાકડાં એમ અનેક વસ્તુઓ લાવતા. શરૂઆતમાં તો હું તેમાંથી લેતો. પણ જેમ જેમ દિવસો જતા ગયા તેમ તેમ મને લાગવા માંડ્યું કે મારે હજી તપની જરૂર છે. આવશ્યક વસ્તુ વગર મારે કોઈ પણ વિશેષ ચીજનો ઉપયોગ ન જ કરવો. અડવાડિયામાં એક વખત ભાખરી ખાવા મળે તેથી મારે કેમ ન ચલાવવું જોઈએ ?

હું ઘણોખરો વખત ચિન્તનમાં ગાળવા લાગ્યો. સત્સમાગમ કરવા આવતા લોકોની જોડે વાતચીત કરવામાં પણ કેટલોક સમય જતો. પણ હું જોઈ શક્યો કે દિનપ્રતિદિન સત્સંગીઓની સંખ્યામાં વધારો થતો જતો હતો.

દેવળમાં પણ હું વર્ષના ખાસ મહોત્સવો વેળાએ જ જતો ને લાગ લેતો. જરૂર પડ્યે જંગ ને બજારનું માટે બહાર નીકળતો એ માફ.

મેં આગળ લખ્યું છે તેમ પેલી સ્ત્રીના આધ્યાત્મિક જીવનમાં અગત્ય ફેરફાર થયો ને તે સાધ્વી બની, એ બનાવે મારી કીર્તિને ચારે બાજુએ ફેલાવી દીધી હતી. પરિણામ એ આવ્યું કે ભક્તમંડળી ઉપરાંત કેટલાક સંધુઓ પણ આવીને મારા સાંનિધ્યમાં રહેવા લાગ્યા. કીર્તિમાં અતિશયોક્તિ સ્વાભાવિક હોય છે. મારે વિશે પણ એમ જ થયું મારા કામોની અતિશયોક્તિ થવા લાગી. લોકો દૂરદૂરથી આવવા લાગ્યા. સાથે દર્દીઓને પણ લાવતા ને એવી શ્રદ્ધાથી કે તેઓનું દર્દ મારાથી નાબુદ થઈ જશે.

કુટીમાં આવ્યાને આઠ વર્ષ થયાં હશે. એવામાં એક સ્ત્રી તેના ચૌદ વર્ષના બાલકને મારી કને લાવી, ને મને આજીજી કરવા લાગી કે “આપ મારા છોકરાના માથા ઉપર આપનો પવિત્ર હાથ મૂકો ને આશીર્વાદ દો. અદ્યાપિ મારા મનમાં એવા ભાવ જ નહોતો આવ્યો કે દર્દીને હું સાન્ન કરી શકું. આવો વિચાર જ મારા મનથી તો પાપડ પડતો. કારણ તેમાં એક રીતે ગર્વ છુપાએલો હોય છે.

પણ તે છોકરાની માતા એકની બે ન જ થઈ. ઘુંટણીએ પરી તે મને વિનવવા લાગી, “બીજા લોકોને આપ સાજા કરો છો તો મારા છોકરાને શા વાસ્તે

ના પાડો છો ?” એમ કહી ને રોદન કરવા લાગી, ને કશું નહિ તો પ્રભુના નામથી પણ તેના માથે હાથ મૂકવા કહેવા લાગી.

મેં કહ્યું, “ બેટા, એકલો પ્રભુ જ આપણાં દુઃખો મટાડી શકે છે ” પણ, આ વચનથી તેને સંતોષ મળે એમ નહતું. તે તો મારેજ આશીર્વાદ માગતી હતી.

મેં ના પાડી. મારી કુટીમાં જતો રહ્યો. બીજે દિવસે કંડી ખુલ્લ જ હતી. મારે જળ જામતું હતું. આવી સખ્ત કંડીમાં જળ માટે હું બહાર નીકળું છું. ત્યાં તો રસ્તામાં મેં તેજ સ્ત્રી ને તે જ બાળકને જોયો.

તેમને જોતાં જ પહેલાંના કરતાં મને જુદીજ પ્રેરણા થઈ આવી. હું પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. હું કંઈ છું એવો અભિમાન રાખ્યા વિના હું તે સ્ત્રીની માગણી પૂરી પાડું તો તેમાં શો બાધ? તેની પોતાની જ શ્રદ્ધા એટલી પ્રબળ છે કે તેના બળે જ તે તેના પુત્રને જીવાડી શકે એમ છે. હું તેના મસ્તક ઉપર મારો હાથ મૂકીશ તો તે પણ પ્રભુના નામથી જ મૂકીશ. હું તો શું કરી શકું એમ છું? હું તો તે મહાન પરમેશ્વરનું એક સુદ્ર સાધન માત્ર છું.

હું તે બાઈ તરફ વળ્યો. મેં તેના પુત્રના માથે હાથ મૂક્યો ને પ્રાર્થના કરી.

મા દીકરો ગયાં, મહિનામાં છોકરો સારો થયો.
આ બનાવ એક પવિત્ર ચમત્કાર તરીકે ગણાવા લાગ્યો.
ને તેની કીર્તિ દૂર દૂર ફેલાવા લાગી. ત્યાર કેડે તો
એવું એકે અફવાડિયું નહિ ગયું હોય, જ્યારે માંદા
માણસો નહિ આવ્યા હોય.

પ્રશ્ન એ થયો પડ્યો કે થોડાની માગણીને
સંતોષ્યા પછી બીજાઓને હું શી રીતે ના ાડી
શકું? મેં બધાંને મટાડવાનું કામ હાથ લીધું. ઘણાક
સારા થયા હશે. ને મારી કીર્તિ ચોટ્સ વધવા લાગી.

આમ મઠ ને કુટીમાં લાંબો કાળ વાસ કરી હું
હવે વૃદ્ધ દેખાવા લાગ્યો હો. મારી દાઢી ને માથાના
વાળ ઝીણાને સફેદ થયા હતા.

ચમત્કારી જીવન

યાને

અનાત્મ દષ્ટિ.

આમ મારી સાધુતા મારી અનિચ્છા છતાં ફેલાવા લાગી. હવે મારા હૃદયમાં એક જ વિચાર મને કાતરી ખાતો હતો. મહત્તો મહાંત ને બીજા સાધુઓ મારી આસપાસ જે નવી દુનિયા રચી રહ્યા હતા તે વાજખી છે ? ને જે તે વાજખી ન હોય તો તેને ચલાવા દેવી તથા તેમાં ભાગ લેવો એ શું પાપ નથી ?

આ બાળ પેલા છોકરાને સાંજે કર્યા પછીજ પથરાવા લાગી હતી. ત્યારથી મને એમજ લાગ્યાં કરતું કે હું દિનપ્રતિદિન નીચે ને નીચે સરતો બહાં છું. મને લાગતું હતું કે, મારું જીવન બાળે સૃષ્ટિમાં વહી રહ્યું છે હવે હું આત્મસૃષ્ટિમાંથી વ્યુત થઇ બહારની દુનિયાનો પ્રાકૃત માણસ થતો જતો હતો.

હું જોઇ શક્યો કે, મારો ઉપયોગ મુલાકાતિયાઓ તેમજ મહત્તે આશ્રયદાતા ધનવાનોને આકર્ષવામાં જ થઇ

રહ્યો હતો. મારે હવે કાંઈ જ કરવાપણું રહ્યું નહતું. જોઈતી તમામ વસ્તુ મને વગર માગે મળી જતી. બદલામાં મુલાકાતિયા મારો આશીર્વાદ લેવા આવે તેમને મારે ના ન પાડવી એટલું જ મારે કરવાનું હતું. કોણ કોણ કયે કયે દિવસે આવનાર છે તેના દિવસો અગાઉથી નક્કી થવા લાગ્યા. આવનાર માણસોના સત્કાર માટે એક અક્ષાયદા મકાનની ગોઠવણ પણ થઈ. વળી સ્ત્રીઓનું ટોળું મારી ઉપર ધસી ન પડે તે માટે જે જગાએથી હું આશીર્વાદ આપતો તેની આગળ એક લોહાનો કઠેરો પણ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો,

મને માણસો! કહેવા લાગ્યા કે “મારાવડે અસંખ્ય માણસોનું કલ્યાણ થાય છે અને જે હું ઈશ્વરનો પ્રેમ મેળવવાનો દાવો કરતો હોઉં તો તો મારે જનતાથી અલગ થવું તેમાં એક જાતની ફૂરતા છે.” આવો મત ઉચ્ચારાતાં હું સંમતિ પણ બતાવતો.

જેમ જેમ હું આ બાહ્ય જીવનમાં વધારે ને વધારે લગતો ગયો, તેમ તેમ મને માફ આન્તર જીવન બદલાતું લાગ્યું. મારા આત્મામાં વહેતો ચેતન ઝરો સુકાવા માંડ્યો. જે જે કાંઈ હું કરતો તે પ્રભુપ્રીત્યર્થે એાહું, પણ માણસો માટે વધારે હતું. કોઈને સલાહ આપતો તો કોઈને આશીર્વાદ આપતો. કોઈ દહીં માટે

પ્રાર્થના કરતો તો ક્રોધને જીવનના નિયમો સમજાવતો. આ બધું કરતાં મારો પારાવાર ઉપકાર માનાવા લાગ્યો. અત્રે તેથી મને ક્રોધ અમુલ્ય આનંદ થતો. મારા કામનું શું ભવ્ય પરિણામ આવ્યું હતું ને તેની અસર ફેટલી ઉઠી થઈ હતી, તે મારી નજર બહાર રહે તેમ નહતું. પણ એ જ માફ દુઃખ હતું. જેમ જેમ હું તે ઉપર વધારે વિચાર કરતો, તેમ તેમ મને સ્પષ્ટ દેખાતું કે પૂર્વે મારા આત્મામાં સત્યનો જે દીવો પ્રગટયા હતો તેનું તેજ છેક ઝાંખું થતું હતું, ને હવે તે હોલવાઈ જવાની અણી પર હતો.

સેવા કરવાના નામ નીચે હું મારા હાથ કેવા લાંબા પંદાળા પાથરી રહ્યો છું—તેમાં હું માણસ માટે કેટલું કરું છું ને ઈશ્વર માટે કેટલું કરું છું, એ જ પ્રશ્ન હતો તેનો જવાબ મારા આત્માને ધર-થરાવી રહ્યો હતો. આત્મા જવાબ શો છે તેની મને ખબર નહતી એમ નહતું. પણ તે પ્રગટપણે કહેવાની મારી હીમત જ આલતી નહતી. હૃદયના ઉંડાણમાંથી આત્મા મને કહી રહ્યો હતો કે ‘ક્રોધ દૈત્યે મારી બંધીજ આજી ઉંધી વાળી દીધી છે.’ અત્યાર સુધીમાં જે સેવા બનેલી તે માત્ર ઇશ્વર પ્રીત્યર્થે બનેલી હતી, પરંતુ હવે તે બધું ફરી જઈ, કેવળ દુનિયાદારી માટે જ થતું હોય, એમ મને ચોક્કસ લાગતું હતું.

પહેલાં મને એકાંત છોડનાં અત્યંત દુઃખ થતું, હવે તો એકાંત વાસ જ કંકણ લાગતો. એ વાત ખરી કે મને મુક્તાકાતિયાઓનો કંટાળો ઘણી વાર આવી જતો. પણ મારા અંતરને પૂછો તો તે કહી દે કે, મને તેમની હાજરીથી સારું લાગતું, ને તેઓ મારાં જે વખાણ કરતા તેમાં મને ઓર લીઝઝત પડતી.

એવો પણ વખત આવી પહોંચ્યો, જ્યારે મેં નિશ્ચય કર્યો કે ક તો મારે જતા રહેવું કે ગુપ્તપણે રહેવું. આ વાસ્તે મેં એક યોજના પણ ઘડી રાખી. મેં એક ખેડૂતનાં કપડાં મંગાવી મારી ઓરડીમાં રાખી મૂક્યાં. તે બાબત પૂછપરછ થતાં મેં કહ્યું કે મારે તે ગરીબ માણસને આપી દેવાનાં છે. બહાર નીકળી ગયા પછી મારે કેવી રીતે જીંદગી પસાર કરવી તેનો પણ મેં વિચાર ગોઠવી રાખ્યો. ગામડાના લોકોમાંથી ધર્મ ભાવના છેક જતી રહી નહતી. ને લોકો ભિક્ષુકને રોટલાનો ટુકડો આપશે એટલું જ નહિ પણ જરૂર પડ્યે રાતવાસો પણ કરવા દે એવા તેઓ ભક્ષા છે એમ હું જાણતો હતો. એક રાત્રે તો મેં એ કપડાં પહેર્યાં ને નીકળવાની તૈયારીમાં હતો. પણ મારું શંકાશીલ હૃદય હજી એલાં ખાતું હતું, તે સારું શું ને ખોટું શું તેનો આખરનો નિર્ણય હજી પણ કરી શક્યું નહતું. આવી અનિશ્ચિતતામાં મેં તે વખત માટે

તે વિચાર મુક્તતરી રાખ્યો. આસુરી સંપત્તિની મઝામાં પણ રસ પડ્યા પછી ને કેટલાઓને છોડવી ગમે છે ?

મેં મારી જાતને ચાલુ પ્રવાહમાં વહેવા દીધી. ખેડૂતનાં કપડાં એ કેવળ મારા વિચારો ને લાગણીઓનાં સમારક નીવડ્યાં.

હમેશા મુજબ લોકનાં ટોળાં વચવા લાગ્યાં; પ્રાર્થનાઓ ઝોઝીતે ઝોઝી થતી ગઈ અને આધ્યાત્મિક ખેરાક છેક ખંધ થવા આગ્યો. પૂર્વનું આધ્યાત્મિક જીવન એક ભૂતકાળના ખનાવ જેવું થઈ ગયું. તેનાં ઈતિહાસિક સ્મરણો યાદ કરી હું રાચતો. ચેતનની નાની વીરડી જે અગાઉ વહેતી હતી તેનું પાણી ખલા-રથી આવનાર ટોળાએ ડહોળી નાખ્યું, નવું વહેણ ખંધ થયું ને જીનું સૂકાઈ હવે કેવળ કાદવ થઈ ગયો હતો. મારું મન હવે છેક યાદી ગયું હતું ને મને તેની દયા આવતી હતી.

આધ્યાત્મિક—પતન.

તે વસંતોત્સવનો દિવસ હતો. ગુફાવાળા માર. દેરામાં હું તે ઉજવી રહ્યો હતો. વીરોડ માગુસો અંદર ખેડા હશે. તેઓ ખરા ધનવાન વેપારી કે એવા બીજા કોઈ હતા. મારી કુટુંબમાં ગમે તેને આવવાની છૂટ હતી પણ મારી તહેનાતમાં કામ કરનાર સાધુઓ માગુસોને ચુંડી ચુંડી અંદર આવવા દેતા. આસરે ૮૦ સ્ત્રીઓનું ટોળું મારા આશીર્વાદ લેવા બહાર ઉભું હતું.

આ દિવસનો પ્રસંગ મને બરાબર યાદ છે. પ્રાર્થના યાત્રાની હતી તે વેળા તેમાં અમુક પ્રસંગનું વર્ણન આવતાં મારી આત્મહીનતા જોઈ મને એટલું બધું લાગી આવ્યું કે જો એક વેપારી સેવક પાસે ન હોત તો હું તમરી ખાઈ નીચે પડી ગયો હોત. “હાં, હાં, શું થયું. જી મહારાજ ?!” એમ કહી એક સ્ત્રીએ બૂમ પાડી. “જુઓ તો ખરા. તે છેક શીક્ષા ઘોળી પૂરુડી બંધ થઈ ગયા છે.”

મારી સહાયે આવનારની મદદ ન સ્વીકારતાં મેં પ્રાર્થના કરવી ચોક્કસ રાખી, લોકો અંદર અંદર બોલવા

સાધુને : “ સાધુ તે આનું નામ. સાધુ દોષ નો આવા જ હોય છે.”

પ્રાર્થના પૂરી થઇ. લોકોની ઠડ પુનઃ જનમી હતી. ગીર્ધ વગી હતી. મેં આશીર્વાચન પણ ઉચ્ચાર્યાં. આવી ગળેતો દેવાથી ગુફાની બહાર ઝાડ નીચે બાંકડા પર આવી બેઠો. મારે થોડો આરામ ને તાજી હવા જોઈતાં હતાં. અહીં પણ લોકોનું ટોળું ધસતું ધસતું આવ્યું. આમાં ઘણી તો યાત્રાળુ સ્ત્રીઓ હતી. તેઓ યાત્રાએ જતી હતી. તે દરેક પવિત્ર સ્થળે જતી ને દેવેક સાધુનો આશીર્વાદ મેળવી જાણે સ્વર્ગીય સુખ મળતું હોય એમ તે માનતી.

મને આવાં તદ્દન સાધારણ, શુષ્ક હૃદયવાળાં, અધર્મિક, ને બુદ્ધી લાગણીનાં માણસોનો પરિચય થતો હતો. જેમાંના કેટલાક પુરુષો તો એવા કે જેઓ આવી રીતે યાત્રાનાં સ્થળોએ ભટકી ભટકી બીજા માગીને નાત્ર પેટ ભરનારાજ હોય. તો કેટલાંક ખેડૂત સ્ત્રી પુરુષો જેમને કાંઈને કાંઈ સ્વાથ હોય; કાંઈને છોકરાં ઝાકરીને પરણાવવાં હોય, બીજાને વળી મકાન ભાંડ રાખવું હોય, તો વળી ત્રીજાને જમીન ખરીદવી હોય, તો કાંઈને ઝાકરાં જોઈતાં હોય; આમ અનેક ઇચ્છાથી લોભા આવાં ટોળાંમાં આવતા.

આરી હમેશની એકની એક જ વાર્તામાં મને શાનો રસ પડે? તેમના આવવાથી કે તેમની મુલાકાતથી મારામાં ધાર્મિક ભાવ ભાગ્યે જ જાગૃત થતા. પણ એટલું ખરું કે તે બધા મારા આશીર્વાદના ભૂખ્યા હતા ને મને પૂજ્ય ગણતા.

એક સાધુ આ લોકોને વીખેરી મૂકવા લાગ્યો. પણ મને એ દશ્ય ન ગમ્યું. મેં તેમને માર મારીને હાલવી મૂકવાની મનાઈ કરી. હું હકો-કઠોરા પાસે ગયો ને આશીર્વાદ આપવા લાગ્યો. પણ મને જે જે સવાલો પૂછવામાં આવતા તેના જવાબો એટલા તો ધીમા નીકળતા કે તે ભાગ્યે જ કોઈથી સાંભળી શકાય.

આમ મારી ઇચ્છા છતાં હું તેમનો સત્કાર ન જ કરી શક્યો. મારી આંખો આગળ વળી અંધારાં આવવા લાગ્યાં. હું બહેબાકળો બની ગયો ને મેં કઠોરા જોરથી પકડી રાખ્યો. લોહી મારા મસ્તકપર ચઢી આવ્યું. મે કહ્યું:-

“ખીજાઓનું કામ કાલ ઉપર રાખો. મારાથી આજે નહિ જ બને.” સામાન્ય આશીર્વાદ આપી હું પાછો ફર્યો.

એક વેપારીએ મને પકડી રાખ્યો. મને નીચે બેસાડ્યો. ટાળામાંથી અવાજો આવવા લાગ્યા “મહારાજજી,

અમને ભૂલી ન જશો! આપ વિના અમે ભૂત્રાં પડ્યાં છીએ.”

મને ઝાડ નીચે બાંકડા પર બેસાડી તે વેપારી ટોળાને બેસભેર વિખેરવા લાગ્યો. હું ન સાંભળી શકું તેવી રીતે તે ધીરે ધીરે બોલતો હતો, છતાં તે ગુસ્સામાં બેરથી ને ભારપૂર્વક બોલતો હતો તે તો નક્કીજ હતું. “જતા રહો ! જતા રહો ! તમને આશીર્વાદ તો આપ્યા ! હવે તમે શું માગો છો ? ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો તમને પણ એવ લાગશે. આઘી જા ! ઓ ડોશી, તારાં ગંદાં કપડાં—ચીંથરાં તો જો ! ચાલી જા ! તું જાય છે ક્યાં ? મેં તને એક વાર કહ્યું કે બધું ખલાસ થઈ ગયું ! હવે કાલે, આજે નહિ !”

“બાપજી ! હું તો તેમનાં ફક્ત દર્શન કરવા જ માગું છું.” તે ડોશીએ કહ્યું

“ તારી આંખો ફેડી નાંખ, તારી આંખો !”

મેં જોયું કે તે વેપારી વિખેરી નાંખવાનો ધંધો જરા સખ્તાઈથી કરતો હતો. મેં તરતજ કહેવરાવ્યું કે ટોળાને કાઠી મૂકવાની જરૂર નથી. મને ખાતરી હતી કે ટોળું એની મેજે વિખરાઈ જશે. ના કહેવરાવવામાં મારો હેતુ રસાકસીને જરા નરમ કરવાનો હતો.

“ નહિ, મહારાજ! હું કાંઈ તેમને કાઢી મૂકતો નથી. હું તો તેમને ફક્ત કહું છું કે તમે જતા રહો. લોકો એવા છે કે માણસનો જીવ લે. તેમને જરા પણ દયા નથી. તેઓ તો તેમનો જ વિચાર કરવાના. “જાઓ ! હવે ઘણું થયું. કાલે-કાલે-” કહી તેણે સાંતે હાંકી કાઢ્યા.

વેપારીને આ તકલીફ લેવાનું કારણ એ હતું કે તેને હુકમનો અમલ ગમતો; લોકોને ગાળો ફેરી તે હાંકી કાઢવામાં એને ગંભીર પડતી. વળી તેમાં એક ખીજી વાત પણ હતી. તેને મારી જરૂર હતી. તે વિધુ હતો ને તેને એકની એક દીકરી હતી. તે કુંવારી હતી ને મદી રહ્યા કરતી હતી. તે આદર્શ માઇસ છેટેથી તેની દીકરીને સાજી કરાવવા લાગ્યો હતો. છેલ્લાં એ વર્ષ દરમિયાન દવા કરાવવા તે તેના ઘણે ઠેકાણે લઈ ગયેલો ને પુષ્કળ પૈસા ખર્ચેલા. છેવટે તે મારી પાસે આવ્યો હતા. ટોળું જતું રહ્યું અટલ કશું પણ વધારે બોલ્યા વિના તે ઘુટણીએ પડ્યો ને ઉંચા સ્વરે કહેવા લાગ્યો:-

“ મહારાજજી ! મારી દુઃખી છોકરીને આશીર્વાદ આપો ને તેનું દુઃખ મટાડો. હું આપને પગે પડું છું.” અને તે દંડવત પ્રણામ કરતાં બોંય ઉપર લાંબો શ્વ

પડ્યો. આવી રીતે વર્તવાનો જાણે એક જાતનો કાયદો-જ હોય તેવી સમજથી તે વર્તવા લાગ્યો; ને ક્ષણભર મારા મન પર પણ તેની અસર થઈ. મેં તેને હાથ પકડી ઉઠાડ્યો ને તેની હકીકત પૂછી. તેણે તેની છોકરી કેટલી ઉંમરની થઈ ગઈ હતી—એ વર્ષથી કેવી રીતે પીડાતી હતી, અને તેની માતાના મૃત્યુ વેળા હાથકારાથી તે કેવી અવાચક થઈ ગઈ હતી, તે તમામ બીના મને કહી. વળી વધારામાં તેણે જણાવ્યું કે તે છોકરી મૂર્યનો પ્રકાશ સહન ન થવાથી દિવસે તો બહારજ નીકળી શકતી નથી. ફક્ત સંધ્યાકાળ પછી જ બહાર નીકળી શકે છે.

“તે ઘણી નિર્બળ છે?” મેં પૂછ્યું.

“ના, ના, એમ તો તેનામાં કાંઈ ખાસ નબળાઈ નથી. કાંઈક જાડી છે. પણ ડોક્ટર કહે છે કે તેના જ્ઞાનતંતુઓ નબળા પડી ગયા છે. જે આપની આજ્ઞા હોય તો હું થોડી જ મિનિટમાં તેને લઈ આવું. મારા નિરાશ હૃદયમાં નવચેતન રેડવું આપના હાથમાં છે. પ્રભુ ! પ્રાર્થનાઓ વડે મારા દુઃખી બચ્ચાને ઉગારો!” વેપારી વળી પાછો ઘુંટણીએ પડ્યો, મેં વળી પાછો તેને ઉઠાડ્યો. મને આ કામનો હવે કંટાળો આવ્યો હતો, છતાં હું ધીરજથી બધું સહન કરતો હતો. મેં

નીસાસો નાખ્યો. “સાર, રાત્રે લાવજો. હું તેને માટે પ્રાર્થના કરીશ. હમણાં તો હું અતિશય થાકી ગયો છું;” કહીને મેં મારી આંખો મીંચી. “ હું તમને બોલાવા મોકલીશ.”

તે વેપારી જતો રહ્યો. મારો આખો દિવસ પૂર્ણમાં ને મુલાકાતોમાં ગયો. સવારમાં એક મોટા હોદ્દાનો અમલદાર લાંબી વાતચીત માટે આવેલો. પછી એક સ્ત્રી એક છોકરાને લઈ આવેલી. છોકરો પ્રોફેસર હતો, નારિતક હતો. તેની મા શ્રદ્ધાળુ ને ધાર્મિક વક્ત્રુની હતી. તે તેના છોકરાને એટલા માટે લાવેલી કે મારી જોડે ધર્મની બાબતમાં ચર્ચા કરી શકે. તે માણસને વાતચીતમાં ઉતરવાની બિલકુલ ઇચ્છા ન હતી તે સ્પષ્ટ જણાતું હતું. હું જે કાંઈ કહેતો તેની તે ‘હાજી હા’ કરતો. જાણે કે એક ઓછી અક્કલવાળા માણસ જોડે તેને વાતચીતમાં ઉતરવું તે હીણપત લગાડનારું હોયને! તે નાસ્તિક હતો, છતાં તેનું હૃદય શુદ્ધ ને શાન્ત હતું. ટુંકમાં મુલાકાતનું પરિણામ કાંઈ સુંદર નહતું.

એટલામાં મારા શિષ્યે મને પૂછ્યું, “પ્રભો ! કાંઈ ખાવાનું લાવું?”

“ હા-હા-કાંઈ લાવો.”

ગુફાથી દશ કદમ દૂર એક નાનું ઝુંપડું બાંધેલું ત્યાં તે ગયો. હું એકલો હતો.

મારું ભોજન હું મારે હાથે જ ખનાવતો, એ વખતને વહી ગયાને તો લાંબો કાળ વીતી ગયો હતો. મારી તબીયત માટે મારે બેદરકાર ન બનવું તેવી ચેતવણી તો મને ક્યારનીએ મળી ચૂકી હતી, હું બહુ ન ખાતો પણ પહેલાં કરતાં તો ઘણું વધારે. કાંઈ કાંઈ વખત તો ખાણામાં મઝા પણ પડતી, અગાઉ મને આવી શુદ્ધ ખાખતોની મોજમાં જે પાપબુદ્ધિ લાગતી તે તિરસ્કાર થતો એ ભાવો તો ઘણા કાળથી હૃદયમાંથી સરી ગયા હતા.

શિષ્યે લાવેલા ખોરાકમાંથી મેં થોડુંક લીધું. યાજ્ઞી લાવનાર શિષ્ય જતો રહ્યો. તે સમય મેં માસની સુંદર સાંજનો હતો. પીંપળાનાં, આસોપાલવનાં, આંબાનાં ઝાડોને નૂતન પાંદડાં ફૂટ્યાં હતાં. એક બુલબુલ નજીકમાં માતું હતું. બીજાં બે ત્રણ ઝરણાં પાસેની ઝાડીમાં કહોલું કરી રહ્યાં હતાં. નદી તરફથી મળુરોના રાગડાનો અવાજ આવતો હતો; ઘણું કરી તેઓ કામમાંથી પરવારી ઘર તરફ પાછા જતા હતા. સૂર્ય આચમતો હતો; તેનાં ભાગ્યાં તૂટ્યાં કિરણો પાંદડાંમાં થઇને પડતાં હતાં, પશ્ચિમ તરફની ખાણુ હરિયાળી તેજસ્વી હતી, તો સામેની શ્યામ હતી. તમરાં આમતેમ ઉડતાં હતાં. ને એકબીજા સાથે અથાથ નીચે પડતાં હતાં. વાણુ

કર્તા પછી હું મનમાં ~~નિમંત્રણ~~ પ્રાર્થના રટવા લાગ્યો અને પછી કથા વાંચવા ~~ગયો~~.

હું એક ભજન વાંચી રહ્યો હતો. અડધું વાંચ્યું હશે એવામાં એક ચકલી ઝાડીમાંથી ઉડી જમીન પર બેસી તે ત્યાંથી કુત્તી કુત્તી મારી નજીક આવી. પણ તરતજ તે ઉડી ગઈ, જાગે મારાથી છળી ગઈ હોયને. મારા ભજનમાં વૈરાગ્યની વાત હતી. વાત ઝટ ઝટ પૂરી થઈ જાય. એ મારે હું ઉતાવળ કરતો હતો. મારે પેત્રો પેપારી ને તેની છોકરીને બોલાવવાં હતાં. મારા મનમાં છોકરી આવશે તો ભણા તે એક અભ્યાસના વિષયરૂપ થઈ પડશે. તે અને તેના પિતા મને સાધુ તરીકે માનતાં હતાં. જો એમ ન હોય તો મારી પ્રાર્થનામાં તેમને એટલી બધી શ્રદ્ધા શા સારૂ હોય ? મારી પ્રાર્થનામાં આટલું બળ છે એ વિચાર આવનાંની સાથે હું તેનો ઇન્કાર કરતો. પણ તેજ વખતે અંદરથી કોઈ કહેતું કે જો આ વાત ખરી ન હોત તો આવાં આવાં અતકર્ય પરિણામો આવે શેનાં ? મારી ઉઘાડી આંખે જોયેલા ચમત્કારોમાં હું ન માનું તો શું કરું ? આ ચમત્કારો પેલો છોકરો સાબો થયો ત્યારથી શરૂ થયા. પેલી ઘરડી ડોસીની ગયેલી અંખો તો ગઈ હાલે જ પાછી આવી છે. આ વાત વિચિત્ર છે, છતાં તેટલીજ સાચી છે. મારામાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા રાખતી તે આવનાર છોકરી

કેવી હશે તે તો જોઉં? મારી શક્તિનો અહીં કાંઈક વધારે ક્યાસ આશો. હું જાણું છું કે મારી ક્ષીર્ત તો કુટુંબ ને ભૂમકે વધ્યાં જ જાય છે.

“હજારો માણસ દૂર દૂરથી લોકો આવ્યાંજ જાય છે. છાપાંનો તો તે વિષય થઈ પડ્યો છે. ખુદ રહેનશાહને પણ તેની જાણ છે. લગભગ આ આખો પ્રદેશ અને તેની બહારની દુનિયાને તેની જાણ થઈ છે.” આવા આવા અનેક વિચારો વગર વિચાર્યો મારા મનમાં ઉભરાવા લાગ્યા. હું કેટલે નીચે સરી જતો હતો તેનું જ્ઞાન આવતાં હું ચમક્યો. મારા મિથ્યાભિમાન માટે મને શરમ આવી. હું પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

“હે પ્રભુ! તુંજ મારો આશરો છે તુંજ મારો પરમેશ્વર છે. મને દર્શન દે! માનમાં નવો પ્રાણ રેડ ને મારાં પાપને ધોઈ નાંખ! ઓ દયામય પ્રભુ! મને દર્શન દે; મારામાં નવો પ્રાણ રેડ ને મારાં પાપને ધોઈ નાંખ! ઓ દયામય પ્રભુ! મને બચાવ! બચાવ! દુનયાદારીની માયાએ મને તેના પંજમાં સપડાવ્યો છે, તેમાંથી મને છોડાવ!” અહો! મેં કેટલીયે વાર પ્રાર્થના કરી હશે, છતાં તે સર્વ કેવી ઠગારી? કેવી વિચિત્રતા! મારી પ્રાર્થનાઓ બીજાઓ માટે ચમત્કારી નીવડે છે; જ્યારે તે મારામાં આવી શુદ્ધ વાસનાઓ જીતવાનું બળ પણ લાવી શકી નથી. જ્યારે હું એકાંત

વાસ સેવવા આગ્યો, ત્યારે પ્રાર્થનાઓમાં ફેરી શુદ્ધિ, દીનતા ને પ્રેમ હતાં? મને તે કાળે ચોક્કસ લાગતું કે મારી પ્રાર્થનાઓ ઇશ્વરને ત્યાં મંજુર થાય છે. અહો મેં મારી આંગળીને ટચકાવી નાંખી, તે વખત ફેટલી શુદ્ધતા? મેં મારી હુડી આંગળી તરફ જોયું, ને તેને ચુંચન કર્યું. હું તે વખતે મારા પાપથી કંટાળ્યો હતો, પણ તે વખતે મારામાં દીનતા હતી-પ્રેમ પણ હતો. પણ હવે? મને એમજ લાગ્યું કે આ જગતમાં હું કાંઈને પણ સ્પર્શી નથી; મને જે જીવાન પ્રોફેસર મળવા આવેલો તેને પણ હું સ્પર્શી નથી. તેની જોડેની વાતચિતમાં તો મને મારી શુદ્ધિ અતાવવાનો વધારે લોભ હતો.

તેઓ, મને ચાહે એ મને ગમતું: અને તેમાં કાંઈ ઓર આનંદ પડતો; પણ મને તેમને માટે જરી પણ પ્રેમ નહોતો. એમ કહું તો ખોટું નથી કે મારામાંથી પ્રેમ ને દૈન્યે દેશવટો લીધો હતો. વેપારીની છાકરી રૂઝ વર્ષની હતી ને સુંદર હતી, તે સમાચાર મને ગમ્યા હતા. તે નયની નહોતી તે વાત તો તપાસમાંથી નીકળી આવી હતી. મને લાગ્યું કે હાલ જોડે તો ખરો કે તેનામાં એક લક્ષનાની સુંદરતા છે કે કેમ?

વિચારોની માળા મારા મનમાં ફર્યાં કરતી હતી, ને હું એકદમ ચમક્યો. “ અહો ! હું કેટલો અધમ

થઈ ગયો છું ? પ્રભુ ! મને સહાય કર ! સહાય કર !
મારામાં નવું જાગ રેડ !” મેં હાથ જોડ્યા ને પ્રાર્થના
કરવા લાગ્યો.

બુદ્ધબુદ્ધ ગાતું હતું. તમરું ઉડી મારી પ્રત્યે આગ્યું
ને મારી ગદન ઉપર ચાલવા લાગ્યું. મેં તેને ખંખેરી
મૂક્યું.

“ પણ પ્રભુ છે ખરો ? હું પોતા ઘડામાં તો પાણી
નથી ભરી રહ્યો ? ઠેર ઠેર તેનું નામ ઉઘા અક્ષરે
લખેલું છે. બુદ્ધબુદ્ધો, તમરાં, પ્રવૃત્તિ આ સર્વ સમજાણ
શક્તિને વિમ્મરૂપ છે. કદાચ તે જીવાન પ્રૈક્ષિસરનું કહેલું
વધારે સત્ય પણ હોય.”

હું મોટેથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. પ્રાર્થના લાંબો
વખત ચાલી. પ્રાર્થના કરતાં કરતાં આ તમામ વિચારો
અદૃશ્ય થયા. મને કાંતક શાંતિ ને શ્રદ્ધા મળ્યાં. મેં
શિબને ખોલાયો ને કયું કે વેપારી ને તેની દીકરી
ભલે અંદર આવે.

વેપારી આગ્યો. તેણે તેની દીકરીનો હાથ ઝાલ્યો
હતો. તેને તે ગુફામાં મૂકી ગયો.

દીકરીના ચહેરાપર શીકાઈ હતી. તેના વાળ સુંદર
હતા. તે ઘણી કાંચણી હતી. જાણે ખીની હોય-ખાળક
હોય તેની દેખાતી હતી. તેનાં સઘળાં અવયવો
ભરાવદાર હતાં.

પ્રવેશદ્વાર આગળ બાંકડા પર હું બેસી રહ્યો હતો. છોકરી મારી પાસે ધબને ગઈ. તે મારી ખજૂક આવી ઉભી એટલે મેં તેને આશીર્વાદ આપ્યો. તેમી આકૃતિ પ્રત્યે મને જોવાનું ગમે છે એવી લાગણીનું ભાન થતાં હું ખીંચો. તે મારાથી છેડી ગઈ ત્યારે મને હૃદયમાં કાંદક દર્દ થયું. તેના ચહેરા ઉપરથી હું જોઈ શક્યો કે તે પાર્થિવ વૃત્તવાળી ને નબળા મગજની હતી. હું ઉભો થયો ને ગુફાની અંદર ગયો. મારે બેસવાના બાજુ પર તે બેઠી હતી. હું અંદર ગયો એટલે તે ઉભી થઈ.

“મારે તો મારા બાપા પાસે પાછાં જવું છે,” તેણે કહ્યું.

“બહીવાનું કારણ નથી. તને દુઃખ ક્યાં થાય છે?” મેં પૂછ્યું.

“મને બધે શરીરે દુઃખ થાય છે,” તેણે જવાબ આપ્યો. અને જવાબની સાથે જ એકાએક તેનો ચહેરા આનંદમાં આવી ચળકવા લાગ્યો.

“તારી તખીયત સારી થઈ જશે હો! પ્રાર્થના કર!” મેં કહ્યું.

“પ્રાર્થના શા કામની? પ્રાર્થના તો દષ્ટિય કરે. કાંઈ જ વળતું નથી.” એમ બોલી તે દરવાજા બાજુ

તમેજ તે કરો-અને-મારા ઉપર તમારો હાથ મૂકો
જોઈએ: “અરે ! મેં તો તમને સ્વપ્નમાં પણ દીડા હતાં.”

“શી રીતે?”

“તમે મારી છાતી ઉપર તમારો હાથ મૂક્યો હતો.”

તેણે મારો હાથ લીધો ને તેનાં સ્તન પર મૂકી
દબાવ્યો.

“અહીં-અહીં.”

તેણે મારો જમણો હાથ પણ લીધો. મેં લેના દીધો.

“તમારું નામ શું?” મેં પૂછ્યું. મારું આખું
શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. મને લાગ્યું કે હું આવ્યો છું.
મારી ઇચ્છા મારા હાથમાં નહોતી.

“છોકરી, તું શું કરે છે આ?”

તેણે મારો હાથ લઇ ચુંબન કરવા માંડ્યું. પછી
તેની કમર ઉપર મારો હાથ મૂકતાં અને મને દબાવવા
લાગી.

“અરે ! તું આ કરે છે શું ? તું ખરેખર ! કાંઈ
રાક્ષસી છે, હોં !” મેં કહ્યું.

“હશે, એમ પણ હશે. કાંઈ હરકત નહિ.”

અને તે બેટીને મારી બાજુએ પથારી પર બેઠી.

પરોઠ થતાં હું બહાર નીકળ્યો. શું આ બધું
સાચેસાચ બન્યું ? તેનો બાપ હમણાં આવશે. તે બધું
કહી દેશે. “તે રાક્ષસી માયા છે. પણ મેં શું કર્યું ?

અરેરે ! મારી આંખળી કાપેલી તે કુહાડી પેલી રહી."

મેં કુહાડી લીધી, ગુફામાં પાછો ગયો.

મારો શિષ્ય મારી પાછળ પાછળ આવ્યો. "જ મહારાજ ! આપને લાકડાં જોઈએ છે ? લાવો હું કાપી લાવું ?"

મેં તેને કુહાડી આપી દીધી. ગુફામાં ગયો. તે હાંધતી હતી. તેને જોઈ મને ત્રાસ ઉપજ્યો. મેં ગુફામાં જઈ ખેડુતનાં કપડાં પહેર્યા; કાતર લઈ મારા વાળ કાપી નાખ્યા; અને પછી બહાર નીકળી ટેકરીની પેલી બાજુએ આવેલી નદીને રસ્તે વળ્યો. જ્યાં મેં છેલ્લાં ચાર વર્ષથી પગ સરખાવે મેલ્યો નહોતો.

સ્વપ્નમાં

રસ્તો નદીની આબુએ થઇને જતા હતો. અપોર સુધી હું તે જ રસ્તે ચાલ્યો ચાલ્યો ગયો. પછી હું એક ખેતરમાં પેઠો ને ઘાસમાં સુઈ ગયો. સાંજે એક ગામડામાં પહોંચ્યો. પણ અંદર પેઠો નહિ. પાછો નદી પર જઈ એક ટેકરી તરફ ગયો.

પ્રાતઃકાળ થયો હશે. સૂર્ય ઉગવાને અડધા કલાકની જ વાર હતી. બધું જ ભુરું ને શોકમય હતું. સવારનો ઠંડો પવન પશ્ચિમ દિશામાંથી વાતો હતો.

“અસ, હવે આ બધાનો અંત આણી દેવો. ઇશ્વર-બીશ્વર કાંઈ નથી. પણ હવે કરવું શું ? પાણીમાં ડુબી મરું ? પણ મને તરતાં આવડે છે; પડ્યા કેડે પણ તરવા લાગીશ ! કુબાશે નહિ. ત્યારે ગળે ફાંસો દઉં ? હા, હા, એ ઠીક છે. આ પટો ડાળીએ બાંધું.”

આ તદ્દન સરળ ને સહેલું લાગ્યું. વળી મને મન થઈ આવ્યું કે ચાલ પ્રાર્થના કરી લેવા દે. ન્યારે હું કોઈ વિપત્તિમાં હોઉં ત્યારે પ્રાર્થના કરવાની મને ઘણા વખતની ટેવ હતી. પણ પ્રાર્થના કરું કોની ? ઇશ્વર તો હતો નહિ. પછી હાથ નીચે નાખી તે ઉપર માથું ટેકવી હું આટો પડ્યો તે જ પળે ઉઘે મને

એવો તો ઘેરી લીધો કે મેં માથું ઉંચું કરવાની પણ દરકાર ન કરી. હું ઉંઘી ગયો. પણ ને ઉંઘ ક્ષણવાર ટકી. હું એકદમ જાગી ઉઠ્યો. હું અર્ધનિદ્રિત-અર્ધજાગૃત હતો.

મેં જોયું કે એક નાના જાળક તરીકે ગામડામાં હું મારી માતાના ઘરમાં રમતો હતો એટલામાં એક ગાડી આવી અને દયાલ કાકા નમની છોકરી સાથે નીચે ઉતર્યા. છોકરી નાજુક હતી. તેની આંખો ચંચળ ખીકણ હતી, ચહેરો દયામણો હતો. અમે છોકરાઓ રમતા હતા તેની વચ્ચે તેને મુકી જવામાં આવી. અમને તેની જોડે રમવું કંટાળાભરેલું લાગ્યું. તે રીસાળ હતી. અમે તેને ચીડવવા લાગ્યા ને તે ચોડાવા લાગી.

તે ભોંયપર પડી પગ પછાડવા લાગી ને રોવા લાગી. અમે ખડખડ હસવા લાગ્યા ને હસાવવા લાગ્યા. તે એવી શરમાંદી, ને એવી તો ભોંડી પડી ગઈ કે જાણે તેના આત્મા તેને ડાખતા હોય તમ દયામણી દેખાવા લાગી. મારા મનમાં તેનું માયાળુ દયામણું, ને અસ્થિર હાસ્ય વસી ગયું. આ છોકરીની હાલતમાં શો શો ફેરફાર થએલો તે મને યાદ આવવા લાગ્યો. હું સાધુ થયો તેવામાં તે એક જમીનદાર જોડે પરણી હતી. તેણે એની સ્ત્રી તરફથી મોજાની જાડી જ મી કત ઉડાવી દીધેલી ને નો મારવા પણ લાગેલો. તેને બે છોકરાં થયાં, એક પુત્ર ને એક

પુત્રી. છોકરો ખચપણમાં જ મરી ગયો, પછીથી મેં જોએલી ત્યારે તે ઘણી દુઃખી હાલતમાં હતી. એક વખત તે મઠમાં આવેલી ત્યારે વિધવા હતી. તેની હાલત તેવી જ કંગાલ હતી. તે મૂર્ખ ન હતી; પણ રસ વગરની, પામર ને દયામણી થઇ ગઇ હતી. તે તેની છોકરી ને છોકરીના પતિ સાથે આવી હતી. તેઓ તે વખતે ગરીબ હતાં. પછીથી મેં એમ પણ સાંભળેલું કે તે કાઠી મોટા શહેરમાં લિખારીની હાલતમાં રહેતા હતાં.

“આ સ્ત્રી મારા મગજમાં કેમ આવે છે!” મેં મારી જાતને પ્રશ્ન કર્યો, છતાં તેના જ વિચારો જોરથી આવવા લાગ્યા. “તે ક્યાં હશે? તેનું શું થયું હશે? જે છોકરી ભોંય પડી રહતી હતી ને તે વખતે જેવી દયામણી દેખાતી હતી, તેવી જ દયામણી હાલતમાં તે હશે શું? પણ અત્યારે હું તેનો વિચાર કરું તેનો અર્થ શો? મારું કામ તો મારી જીંદગીનો અંત આણવો એ જ છે.” આવા વિચાર સાથે મને ફરીથી જ્હીક લાગી. મારી જાતનો ખ્યાલ કરવાનો જાણે ઉપાય હોય તેમ હું તે સ્ત્રીનો પાછો વિચાર કરવા લાગ્યો. આમ મારી જીંદગીનો અંત શી રીતે આણવો, પેલી સ્ત્રીનું શું થયું હશે, આવા વિચારો લાંબા વખત સુધી કરતા પડી રહ્યો. મને એમ લાગ્યું કે માનો! માનો! પણ મારા મોઢા સાથે ને સ્ત્રીનો સંબંધ હોવા જોઇએ. આખરે હું નિદ્રામાં પડ્યો.

સ્વપ્નમાં, મને એક ફિરસ્તાનાં દર્શન થયાં. તેણે કહ્યું,
 “તું—પેલી સ્ત્રી પાસે જા. તારે ‘શું કરવાવાનું’ છે, ને
 તારે પાપ શામાં છે, ને તારા મોક્ષનો માર્ગ શો છે, એ
 તને ત્યાંથી જાણશે.”

હું ઉઠ્યો. મને સ્વર્ગીય દર્શન થયાની ખાતરી થઈ.
 આનંદ થયો. સ્વપ્નમાં મને જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરવામાં
 આવેલી તે પ્રમાણે વર્તવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. તે કયા
 શહેરમાં રહેતી હતી તેની મને ખબર હતી. શહેર ૩૦૦
 માઇલ દૂર હતું. હું ત્યાં ચાલ્યો ગયો.

પ્રાયશ્ચિત્ત આત્મશોધન

પશીમા હવે પહેલાંની પશીમા સ્હી નહોતી. તે વૃદ્ધ થઇ હતી; તેના ગાલે કરચલી પડી હતી અને તેનું આખું શરીર સંકોચાઈ ગયું હતું. તે તેના જમાઇ બેડે રહેતી હતી. તેનો જમાઇ પહેલાં તો સરકારી નોકરીમાં હતો. પણ હમણાંનો તેમાંથી ફારેગ થયો હતો. તેને મદિરાની લત હતી પશીમાની દીકરી એક નબળા મગજની બાઇ હતી. તેને પાંચ છોકરાં હતાં.

આ કુટુંબની હાલત કંગાલ કહીએ તો ચાલે. તેનો બધો ભાર બિચારી પશીમા ઉપર હતો. ઘેર એકાદ દેર હાંખર ઉછેરતી ને ગામની કન્યાશાળામાં થોડા પગારે ભણાવવા જતી, ધુરસદના વખતમાં રેંટીઓ પણ કાંતે.

દીકરી ઘરકામમાં મદદ કરે, ને છોકરાંને ચીડવાતી ચીડવાતી ઉછેરાય તેમ ઉછેરે. છતાં મુખ્ય બોલે તો પશીમાને શિર જ પડતો. જમાઈ પથારીવશ હતો. ગંભીર માંદગી ન હતી પણ છાતીના રોગથી પીડાતો હતો ને આખો દિવસ પથારીમાં પડી રહેતો. બન્ને ધણીધણીઆણી સ્વભાવનાં તીખાં હતાં ને નેથી ચક્રમક ઝરતી. પણ પશીમા ધણી ધીર ગંભીર ને ડાહી હોવાથી ઘરસંસાર શાન્તિથી ચાલતો. તે દીકરીને ઘડીએ ઘડીએ ગુસ્સે થવા બદલ

શિખામણુ આપતી, ને કહેતી: “લલ્લે, એ ઘડીઘડીમાં ઉકળી જાય, તેમનો જીવ તેમના હાથમાં નથી; તો તે ગુસ્સો કર્યા વિના શી રીતે રહે? તું તેમને કપકો આપે તેથી શું હાંસલ થવાનું?” આમ કહી માતા તેને ઠંડી પાડીને આશ્વાસન આપે.

પશીમાને લાગણી કે ગુસ્સો ગમતાં નહિ. કોઈ તરફની ઇતરાજ તે સહન કરી શકતી નહિ.

કુટુંબમાં કાંઈક એવો જ પ્રસંગ બન્યો હતો ને મા દીકરીને શીખામણુ દેતી હતી, એવામાં જ હું તેને ત્યાં જઈ ચઢ્યો. મને દૂરથી જોઈ છ વર્ષના દૌહિત્રે અંદર દોડી જઈ મોટેથી કહ્યું: “મા, મા, કોઈ બુદ્ધો આવે તને બોલાવે છે.”

હું કોઈ જત્રાણુ હોઈશ એમ ધારી તે હાથમાં એ આના ને કાંપક આવેલાં લઈ મારી સામે ઘર બહાર આવી. તેના કુંપડાની દીવાલો પોકારી પોકારીને કહેતી હતી કે તેણે આપેલા પૈસાના દાનમાં તેના સંચય કરેલા ધનની છેલ્લી પાંખ પણ આવી જતી હતી, ને તે લાખો રૂપીઆના દાન કરતાં પણ વધારે પ્રેમથી અપાતું હતું.

મને તે એકદમ ન ઓળખી શકી.

“જી મહારાજ! આવી નજીવી વસ્તુ આપવા માટે ક્ષમા. આપ કાંઈ ખાશો?”

મેં પૈસા ને રોટલી બન્ને લીધાં. છતાં હું ત્યાંથી ન ખસ્યો. તેથી તેને અચબો થયો. તે મારા સામું જોતી ઉભી રહી.

“પશીમા, હું તો તમારી કને આવ્યો છું. તમે મને અંદર આવવા નહિ દો ?”

તેની આગળ બીજા માગતો હોઉં, તેમ એકીટશે હું તેની તરફ જોઈ રહ્યો. મારી આંખમાં જળજળીયાં આવી ગયાં. મારા હોઠ દુઃખથી ધ્રુજવા લાગ્યા.

પશીમા છાતીએ હાથ મૂકી, મોં ઉઘાડી, મારી સામે આંખો ફાડી તાકી તાકીને જોવા લાગી.

“તે બને જ કેમ ! સજ્જનસિંહ—સહજનનંદ ! એ બને જ કેમ ?”

“હા, હા હું જ તે !” હું ધીમે અવાજે બોલ્યો. “પણ હવે હું લેફ્ટેનન્ટ કે મહાનગર રહ્યો નથી. હું તો એક પાપી છું. મને અંદર આવવા દો. મને સલાય આપો.”

“નહિ નહિ, તદ્દન અસંભવિત ! આવી દીનતા ! આવો, આવો !”

તેણે હાથ લાંબાવ્યો ને મને અંદર બોલાવ્યો.

પણ મને લઈ જવો ક્યાં ? જગા ઘણી સાંકડી હતી. જે જગાએ તે મને લઈ ગઈ, તેમાં તેની છોકરી બચ્ચાને “હાલોહાલો” કરી ઉઘાડતી હતી,

રસોડામાં એક બાજઈ પડ્યો હતો તે તરફ આંગળી કરી તેણે મને બેસવા કહ્યું.

તે બહુ આનંદમાં આવી જઈ બોલવા લાગી, “ હા ! પ્રભુ ! શી દીનતા છે ! માફ કેવું સફલાગ્ય ! ”

મેં જવાબ ન આપ્યો. દીનપણે હાસ્ય કરતો, માફ કપડું ઉતારી એક બાજુપર મૂકી હું બેસી રહ્યો.

તે બાઈ તેની દીકરીને સંબોધી બોલી, “ બહેન, તું જાણે છે કે આ કાણ છે ? ” તેઓ અંદર અંદર વાત કરતાં હતાં ને પારણાને બહાર લઈ જતાં હતાં ને મારે માટે ઓરડી તૈયાર કરતાં હતાં.

ઓરડી તૈયાર થએથી મને ત્યાં લઈ ગઈ તે પછી કહેવા લાગી, “અહીં આરામ લો. આ ઘણી નાની ઓરડી છે. હું લગીર જઈ આવું.”

“ ક્યાં ? ”

“ હું, નિશાબમાં છોકરીઓને ભણાવી આવું.”

‘ વાર. જાઓ; પણ એક વાત સાંભળતાં જાઓ. હું તમારે ત્યાં કાંઈ હેતુથી આગ્યો છું. મારે તમારી

સાથે કાંઈક વાત કરવાની છે.”

“ મને ઘણો આનંદ થશે. આજ સાંજે કરીશું તે આલશે ? ”

“ આલશે. એક વાત વધારે. હું કાણુ છું તે કાઢને કહેતાં નહીં. હું કાણુ છું તે તમારી આગળ જ ખુલ્લું કયું છે. બીજા કાઢ તે જાણતા નથી. જાણવાની જરૂર પણ નથી. ”

“ પણ મેં મારી છોકરીને તો તે વાત જણાવી દીધી છે ! ”

“ વાર ત્યારે તેને પણ કહી દેશો કે એ વાત બીજે મોટે જાણ નહીં.

હું આડો પડ્યો ને પાંચ રાતના ઉજાગરા પછી ને ૪૦ માઈલની મજલ પછી ઉઠ્યો.

પશીમા પાછી આવી ત્યારે હું તેની રાહ જોતો એકો હતો. “ તમે કહ્યું હતું તે કરતાં શા માટે વહેલાં આવ્યાં? હવે હું તમને પૂછું ? ” મેં કહ્યું.

“ મેં એવું તે શું પુણ્ય કર્યું હશે કે આપ મારા અતિથિ થયા ? મેં આજે શિક્ષણમાં નવો પાઠ ન આપ્યો. કાલે થશે. મારા મનમાં ઘણા કાળથી થયા કરતું હતું કે હું આપને ક્યારે મળું ? મેં આપને એક પત્ર પણ

લખ્યો છે અને નસિબની શી બલિહારી કે આપજ મને આવી મળ્યા! ”

“ પશીમા, જુઓ હું કહું તે બરાબર સાંભળો— મારે મારા પાપની કચુલત કરવાની છે—જાણે માફ મૃત્યુ નજીક હોય ને ઇશ્વરને સમક્ષ રાખી માફ પાપ કચુલતો હોઉં એમ. પશીમા, હું કોઈ પવિત્ર સાધુ નથી. હું એક પશુ જેવો દુષ્ટ પાપી છું. ગર્વને લીધે હું મારા ખરા રસ્તેથી પડી ગયો; મારા જેવો બીજો પાપી કોણ હોય !”

પશીમા મારા સામું ટગર ટગર જોઈ રહી. હું કહેતો હતો તે સામું હોવું જ જોઈએ એમ તે માનતી હતી. પછી જ્યારે આ બધી વાત તેને ગળે ઉતરી એટલે તે મારા હાથને અડકી શોકમય હાસ્ય કરતી બોલી:

“ સર્જનસિંહ કદાચ તમે ધણી અતિશયોક્તિ કરો છો ”

“ ના પશીમા ના, હું વ્યભિચારી છું, ખૂની છું, નાસ્તિક છું, ઠગ છું. ”

“ ઓ પ્રભુ ! તમે કહો છો શું ? ” તે બડબડી.

“પણ મારે જેમ તેમ જીવવું તો રહ્યું ને ? હું માનતો કે મને બધી ખબર છે, કેવી રીતે જીવન પસાર કરવું એ હુંજ શીખવતો હતો, પણ ખરી વાત તો એ છે કે હું

કશું જાણતો નથી. તમે મને શીખવો એ જ. મ
માગણી છે.”

“સજ્જનસિંહ, તમે મારી મશકરી કરો છો ! મારા ન
જોઈ શા માટે મશકરી કરતા હશો ?”

“વારુ, એમ માનો કે હું તમારી મશકરી કરું છું; ૬
કરો જોઈએ તમે તમારું જીવન કેમ ગાળો છો; તમે તમ
જીવન આજ લગી શી રીતે પસાર કર્યું ? મારે
જાણવું છે”

“ મેં ? પણ મેં તો ઘણું જ ખરાબ જીવન ગાળ્યું
છે, એવું ખરાબ કે તેની કંપના પણ દુઃખદ છે. હું
ધર્મ મને દેઉં છું ને હું તેને પાત્ર છું. અત્યારે હું એટલ
દુઃખી છું, અહો ! એટલી બધી દુઃખી છું ! !”

“ અને તમારા લગ્નનું શું થયું ? તમારો સંસાર કે
ચાલતો હશે ?”

“ બહુ જ ખરાબ રીતે. હું તો હલકી વૃત્તિથી પ્રેરાઈ
પરણેલી.”

“ મેં સાંભળ્યું હતું કે તે મદિરા પીતો હતો.”

“ ખરી વાત; પણ હું તેમને શાન્તિ આપતી નહીં
હું તેમને કપકો જ આપ્યાં કરતી. મદિરા એ એક જાતનું
ચેપ છે. તે બંધ કરી શકતા જ નહીં. તેમના હાથમાંથી
દારૂની પ્યાલી હું કેમ ઝુંટવી લેતી તે અત્યારે મને યા
આવે છે. અહા અમારી વચ્ચે ખૂબ ભવાડા થતા. ”

આ પાછલા ઇતિહાસની સ્મૃતિથી તેની સુંદર આંખોમાં દુઃખ તરતું દેખાતું હતું. તેનો ઘણી તેને કેમ મારતો એ વાત પણ તેણે કહી. તેની ડોક ચીમળાઇ ગઇ હતી ને કાન આગળની નસો તરી આવતી હતી. વાળ પાતળા અને આછા થયા હતા અંદર પગીયાં આવી ગયાં હતાં. તેના રૂપ ઉપરથી હું તેની સ્થિતિનો અરાખર ક્યાસ કરી શક્યો.

“ પાછળ એ છોકરા મુકી તે ગુજરી ગયા પોપણનું ખૂંસે સાધન પણ ન મળે. ”

“ પણ તમારે તો માલમીલકત હતી ને ? ”

“ તે છોકરીના જીવતાં વેચી દેવામાં આવી હતી અને બધા પૈસા મદિરામાં ખર્ચાઈ ગયા હતા, છતાં અમે અમારું ગાડું જેમતેમ કરી ચલાવતાં. બીજી સ્ત્રીઓને જેમ મળુરી કરતાં આવડે છે તેવી મને નહોતી આવડતી. એટલે તેમનાં કરતાં મારી સ્થિતિ ઘણી જ કફોડી હતી. તેથી અમે અમારી મિલકત બધીજ ખરચી બેઠાં. હું છોકરાને શીખવતી. છોકરી કાંઇક શીખી હતી. છોકરો ચોથા ધોરણમાં હતો ત્યારે માદો પડ્યો ને ઇશ્વર તેને ઉપાડી ગયો. છોકરી વેણીલાલ સાથે પ્રેમમાં પડી. તે ભણે માણસ છે, પણ કમનસિબ છે—તે માદો છે. ”

“ મા, આ છોકરાને લે. હું બીજે ઠેકાણે ફરી વળુ ? ”
છોકરી વચમાં બોલી ઉઠી.

પશીમા ઉભી થઇ, ઓરડીબહાર ગઇ. ને એ વર્ષના છોકરાને હાથમાં લઇ અંદર આવી. છોકરો પાછળ પડતો હતો ને ધમપછાડ કરતો હતો ને શાલ ખેંચતો હતો.

‘વારૂ મેં વાત ક્યાં સુધી કહી ? હું, પછી તો મારા જમાઇને સારી નોકરી મળી ને તેનો ઉપરી સારો માણસ હતો, પણ ત્યાં બિચારા તે ચાકી શક્યા નહિ ને તેમને તે જગા છોડી દેવી પડી.’

“તેમને શું થયું છે ?”

“તેમના જ્ઞાનતંતુઓ નબળા છે. તે રોગ એવો તો લયંકર છે કે, અમે દાકતર પાસે ગયેલાં, તો તે કહે છે કે મરી જશે, ને મને ખાતરી છે. તેની પીડા બહુ નથી. તો પણ-”

“લખી ! જ્યારે મારે જરૂર હોય ત્યારે હોય જ નહિ ! ઓ મા !”

“હું આવી ” કહી પશીમા વચમાં બોલી. હજી સુધી તેણે કંઈ ખાધું નથી. અમારી જોડે તે બેસી શકતા નથી.”

તે બહાર ગઇઃ કાંઈક ગોઠવણ કરી; અને હાથ લૂછતી પાછી આવી.

“જેયું ? આમને આમ દલાડા જાય છે ! હું બડબડ કરું છું પણ મને સંતાપે છે. ઈશ્વરની કૃપા છે કે મારી છોકરીનાં બધાં બાળક હજીપુજી છે ને તેથી જીવનભાર

હલકો લાગે છે. પણ હું મારા પંડની વાતાં જ શા માટે કરું ?”

“તમારા પોષણનો આધાર શો છે ?”

“હું કંઈક પેદા કરું છું.”

“તમને કેટલું મળતું હશે ?”

“કોઈક વખત દિવસનો રૂપિયો, અડધો રૂપિયો તો કોઈક વાર એથીએ એછું. ઈશ્વરની કૃપા મારાપર ઠીક છે.”

“અને આવનાર છોકરાઓ બધા ખુછીથી શીખે છે ?”

“કોક કોક શીખે છે. એક છોકરી છે તે તો ઘણી જ હોંશીઆર છે. જો હું ચાલાક હોત તો મારા પિતાની લજામણથી મારા જમાઇની ગોકવળુ હું ક્યાંક કરી શકી હોત. પણ તે બધાં ખરાબ લાલતમાં હોય તો તેમાં મારો જ વાંક છે.”

અહા, તેનાં આવાં બહાવસોયાં, નિઃસ્વાર્થ ને ગર્વહીન વાકયો સાંભળી મારું મસ્તક જરી આપોઆપ નચી ગયું. ‘પણ વારૂં, પશીમા, ધર્મ પ્રત્યે તમારું વલણ કેવું છે ?’

“હા, હા, એની તો વાત જ ન કરતા. હું એટલી ખરાબ છું, કે મંદિરને તો હું ભુલ્લી જ ગઈ છું. જ્યારે ઉત્સવનો દિવસ હોય ત્યારે કે એક વખત અડવાડીએ એક બે વાર ફરસદ મળે જાડે. પણ ઘણે લાગે નથી જતી. કોઈ વાર કોકાને માંકવું છું ખરા.”

“તમે શા માટે નથી જતાં ?”

“જો ખરું પુછો તો”-તેના ગાલે શરમના શેરડા પડ્યા. “મારો દીકરીના કપડાંલત્તાનાં ઢંગ નહિ ને મને એવે કપડે જતાં શરમ આવે છે. મારો પાસે ખીજાં મળે નહિ, વળી કાંઈક આળસુ પણ ખરી.”

“તમે ઘેર સેવા કરો છો ?”

“હા, કરું છું. તે પણ નામની જ. મને લાગે છે કે તે ખરાબર નથી. મને હજી ધાર્મિક ભાવ ઉત્પન્ન થયો નથી. મને એમ થયાં કરે છે કે હું દુષ્ટ છું. મારે ઘણું કરવાનું છે; પણ કાંઈ થતું નથી.”

“હં, હં, વાર, એ તો ખરાબર છે.” જાણે હું સંમતિ આપતો હોઉં તેમ બોલ્યો.

એટલામાં તેના જમાઇએ ખૂમ પાડી. “ઓ આવી,” કહી માથાના વાળ ડીક કરતી ઉઠી, ને ખીજી ઓરડીમાં ગઈ.

આ વેળા તે વધારે વખત રોકાઈ. એ આવી ત્યારે હું એની એ જ સ્થિતિમાં બેઠો હતો; કાણી મારા પગ ઉપર હતી, હથેળીમાં મારું માથું હતું.

તે ખત્તી લઈ ને અંદર આવી ત્યારે મેં આંખો ઉઘી કરીને ઠંડા નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

તે શરમાતી શરમાતી બેઠી, “મેં કાઢીને તમારે વિશે કંઈ નહોતું. મેં તો ફક્ત એટલુંજ કહેલું કે તમે એક

યાત્રાળુ છો, કામના માણસ છો, ને હું ઓળખું છું. તમે અંદર રસોડામાં નહીં આવોઃ જરા ચાહ પીઓ તો ?

“ના.”

“ત્યારે અહીં થોડી લાવું?”

“ના; મારે ગિલકુલ નહીં જોઈએ. ઇશ્વર તમારું જીવન કરે. હવે તો હું રજા લઉં છું. જો તમે મારી કૃપા આવતી હોય તો કૃપાથી હું તમને મળ્યો હતો એ વાત કોઈને ન કરશો. પરમેશ્વરની ખાતર કોઈને ન કહેશો. હું તમારો ઋણી છું. હું તમારે પાંચે પડું, પણ મને ખબર છે કે એમ કરતાં તમારું દિલ દુભાય. મને ક્ષમા આપો-પ્રભુની ખાતર મને ક્ષમા આપો.”

“આપશ્રી મને આશીર્વાદ આપો.”

“પ્રભુ તમારું જીવન કરે, પ્રભુ ખાતર મને રજા આપો.”

હું હિમો થયો. પણ તેણે મને અટકાવ્યો ને રોટલી ને ઘી લાવી. તે લઈ હું વિદાય થયો.

અંધારું હતું. મેં એકાદ એ ઘર વટાવ્યાં. કોઈ મને જોઈ શકે તેમ નહોતું. ફક્ત કુતરાં જસતાં હતાં.

“મારા દર્શનનો અર્થ હું સમજ્યો. પરીમા જે સ્થિતિમાં છે એ સ્થિતિમાં હું હોવો જોઈતો હતો, પણ નથી. પ્રભુના નામમાં હું જીવું છું એવો ઠોંગ કરી હું કેવળ મારી ખાતર, દુનિયા ખાતર

જીવુંધું, જ્યારે તે એમ માન છે કે તે દુનિયાં ખાતર જીવે છે; છતાં ખરી રીતે જીવે છે પ્રભુ ખાતર.

ખરે, એક સત્કૃત્ય પછી ભક્તને તે કેવળ દંડા પાણીનો પ્ય.લોહોયંત મદ્દાની આશાવગર અપાયો હાથ તો તેની કિંમત હું જે કામો કરી દુનીઆનું ભણુ કરું છું એવું માનતો તેના કરતાં વધારે છે. એ વાત ખરી; પણ, શું પ્રભુને ભજવાની મારામા સાચી દૃષ્ટિએ એક કલ્પિતાએ નહોતી શું ?

મેં મારી જાનને પૂછ્યું. માગ આત્મામાંથી જવાખ મળ્યો; હા, હતી તો ખરી પણ તે દુનીઆની કીર્તિ મેળવવાના લોભથી કુરુષિન થયેલી હતી. ખચિતજ જે દુનિયાની કીર્તિ માટે જીવે છે, તે પ્રભુ માટે નથી જીવતો. હવે મારે એને માટે જીવવું રહ્યું.

પશીયાને ત્યાં પગે ચાલતો ગયો હતો. હવે મેં એક ખામથી ખીજે ગામ ભટકવા માંડ્યું ને બારણે બારણે ટુકડો માગી ગુજારો કરવા લાગ્યો. રસ્તામાં ઘણા યાત્રીઓ પણ મલતતા. બીજા માગતાં કોઇ કોઇ ઠેકાણેથી ટુંકારા સાંભળવા પડતા, કોઇ દારૂડીઓ ગાળો પણ દેતો. પણ સાચારણુ રીતે લોકો સત્કાર કરતા ને ખાવાનું બાંચી આપતા. મારી પ્રકૃતિ જોઇ ઘણાઓ મારી તરફ આદરભાવ દર્શાવતા. આવા ઉચ્ચ ક્ષાટના ને તેજસ્વી

ને માણસે આતી રીતે દીનતા 'વર્મ' સ્વીકાર્યો કે. ને જોમ.
મારા પ્રત્યે પ્રેમ ને માન્યી જોમ રહેતા. હું, પ્રતિદિન
વંચાર ને વધારે દીન થવા કલ્પ કરતો હતો.

ધણી વખતનો ગામડાંના ઘરોમાં પણ ગીતાજી મળી
આવતાં. ને પ્રસંગે હું મોટેથી ગાઇ સંભળાતી લોકોને
સમજાવતો. લોકો તેમાં ઘણો રસ લેતા ને નવીન જ્ઞાન
સાંભળી અચંપો પામતા.

આમ કોને મદદ આપી, કોકોને વાંચતાં લખતાં
શીખતી, કોકોનું સમાધાન કરી પ્રભુની સેવા કરવા લાગતો.
પણ મેં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો. સેવા જલ્દ ઉપકારની
લાગણી પ્રદર્શિત થાય તે પહેલાં તો મારે આલ્યા જવું
જોમએ તેમ કરતો. મારા આત્મમાં ધીરે ધીરે પ્રભુએ
વાત કરવા માંડ્યો.

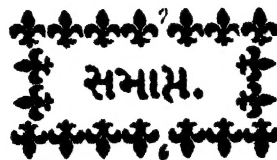
મેં જોયું કે જોમ જોમ હું દુનીઆ તરફની ઝોણી
ચિન્તા કરતો થયો, તેમ તેમ પ્રભુનો સ્વાનુભવ મને વધારે
ને વધારે થતો ગયો.

પગે રખડતા આઠ મહિના થયા હશે. ઐત્રામાં એક
મામડાની લાગોળમાં ખીજા યાત્રાળુઓ સાથે મને પણ
કેઠ કરવામાં આવ્યો. મારી પાસે પરવાનો ન હોવાથી
મને પોલીસ પકડીને લઇ ગઇ. મારો ધધો, દેશ, 'વર્મ'
વગેરે પુછતાં મેં જણાવ્યું કે હું પ્રભુનો દાસ છું, એ
વિના ખીજો ધધો નથી કે મારે ખાનગી મીલકત નથી.

બીજારીઓમાં મારી ગણતરી થઇ. અરે તરતજ પસાર
 વચેલા જાહેર લીખના કાગલ મુજબ ગુન્હેગર
 જણી મને બીજા બીજારીઓ ફેદીઓ ભેગો સખત
 ગામમાં રોકવામાં આવ્યો.

મહેનત પેટે બચત પૈસા આપી મને છુટો કરવામાં
 આવ્યો છુટતાં વંતજ પૈસા તો મેં ગરીબોને વહેંચી
 ખાધા.

હવે તો હું એક ગામની લાગોળમાં આવેલા એક
 મંત્રાલયની જોડેની ઓરડીમાં રહું છું. દેવળના આસપાસની
 છૂડક જમીનમાં બાગ ઉછેર છું. મારી પાસે ગામનાં
 છોકરાં શીખવા આવેછે તેમને શીખવું છું. એને માંદાને
 દવા આપું ને માવજત કરું છું. પ્રભુ મને બોધાવે ત્યારે
 આનંદથી જવા માટે સંદેશાની રાહ જોતો, તેવું કીર્તન
 કરતો. દિવસો મઝામાં આનંદ કરું છું.

❀ અપૂર્વ ગ્રન્થ ❀
પ્રેમ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ
(પૂર્વાર્ધ)

ગ્રન્થ ઉપર કેટલાક અભિપ્રાયો

ભાષા તત્ત્વ જ્ઞાનના વિષયને માટે જોઈએ તેટલી મરણ છે. અનુવાદ આદરને પાત્ર નીવડશે. --ગ્રજાબંધુ.
 પુસ્તક ખેશક આવકારદાયક છે. --મુંબઈ સમાચાર
 ભાષા પ્રસાદમય છે. અનુવાદ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં થયો છે. --પ્રસ્થાન

આ ગ્રન્થ પ્રગટ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિને ચાહનાર ઉગતા જનસમાજ પાસે એક પ્રબલ વિચાર સાધન રજૂ કરવામાં રા. ગાંધી ફતેહમંદ થયા છે.

-શુદ્ધાદિત અને ભક્તિમાર્તંડ.

આ વિષયની તાત્ત્વિક ચર્ચા કરીને તેની ખુબીઓ બતાવવાનું અત્રે અશક્ય છે.....પુસ્તક ભક્તિભાવ-પૂર્વક લખાયું છે, જે તે ભાવથી વાંચનારને ઉપયોગી લાગ્યા વગર નહિ રહે. સૌરાષ્ટ્ર.

આ ગ્રન્થમાં હિન્દુધર્મનાં સનાતન સત્યોનું અરહી અને મોહક રીતે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. --ગુજરાતી

“તમારી ભાવભરી પ્રેરણાથી ‘પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ, પૂર્વાર્ધ’ના મોટા ભાગની હું ઝાંખી કરી ગયો. અનુવાદ તરીકે એની શૈલી પ્રસાદયુક્ત અને આકર્ષક છે, ભાષા બહુધા શુદ્ધ છે.

સાક્ષરવર્ધ બી કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ.

